

Євген Онацький

ЇДУ
ДО
Аргентини

Вінніпег

1971

Торонто

“НОВИЙ ШЛЯХ”

ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ

Їду до Аргентіни

(ПОДОРОЖ ЕМІГРАНТА)

diasporiana.org.ua

Вінніпег

1971

Торонто

“Новий Шлях”

Накладом Крайової Екзекутиви УНО
Торонто, Канада

PRINTED IN CANADA

Printed by the New Pathway Publishers Ltd.
184 Alexander Avenue Winnipeg 2, Manitoba

ВСТУПНЕ СЛОВО

ВДУМЛИВИЙ читач будь-якого літературного твору слідкує не тільки за сюжетом теми — розвитком дії, а шукає в ньому ідеї, тобто—віднайти душу творця-письменника, поета чи іншого літературного засягу автора, намагається спільно з ним терзати життя. Тоді читач і автор в сюжеті зливаються в одне — нероз'ємне; вони творять дію, розгортають подію, змальовують шматок життя, відображують історію. Але . . . якщо автор справді творець, а читач його співдіяність, якщо вони поєднано творять і відображують життя — епоху — історію . . .

Є особливий жанр - МЕМУАРИСТИКА. Наше окреслення — спомини, спогади не віддзеркалюють повністю суті цього жанру. Літературні ж бо це твори? і чи твори? . . Чи списування своїх переживань і спостережень можна назвати літературним твором? — узалежнене від . . . хто є автор. Але є ще й РЕПОРТАЖ — у безпосередній конфронтації з життям, — від звичайного газетного до високоякісного — літературного.

А що ж “Їду до Аргентини” — який це жанр, чи може без жанру? Сам автор назвав його репортажем. Але це щось більшого саме роздумами. Це “репортаж” із філософським підкладом.

Був би це спомин, якщо б автор писав його з перспективи часу, ось тепер перед появою друком. Але ж бо так воно не є . . . Читаючи твір, маємо враження його безпосереднього схоплення тієї “ізди” — писаного по-дорозі — на кораблі. І ми переконані в тому, що так. Тобто — не спомин, а безпосередні переживання, враження, спостереження, і роздуми над усім тим, поєднані в цілість мистецьким оформленням. І як

скромно це назване “репортажем”.

І як добре, що цей твір побачив світ шойно тепер, з перспективи майже тридцяти років. У нас відживає епілог жахів останньої Світової війни й заграва майбутнього — “Їду до Аргентини” . . . І він не втрачає своєї “актуальности” ні тепер, і не втратить її і в затінках доби.

Бож це не їде звичайний собі переселенець з таборів переміщених (ДіПі) — нехай, що й інтелігентний — шукати кращої долі. А їде проф. Євген Онацький — не шукати тієї чи такої долі, а їде на відповідальне призначення. Тому й погляд на цю “подорож” і оцінка її цілком відмінні від звичайного спостерігача. У нього поєднані всі жанри “мемуаристики”, літературного твору, бистрих спостережень туриста і філософських роздумів мистецько захованих в епізодах “будня”. — Тому “Їду до Аргентини” так з’єднує читача з автором — вони одна епоха.

Проф. Євген Онацький перш за все видатний наш політичний діяч, державний муж — співтворець останньої доби української державности, дипломат — у Римі неофіційний, але так важливий амбасадор. Поруч того науковець, письменник-есеїст-філософ, мемуарист, публіцист-журналіст, редактор (“Наш Клич” в Аргентині), автор монументального в нас твору — “Української малої енциклопедії” (цілком не “малої”, бо на 2,147 сторінках великого книжкового формату). Якщо схопити б всю бібліографію праць, творів і писань проф. Онацького, то чи не прийшлося б видати ще таку книгу, як ця ось . . .

Проф. Є. Онацький теж постійний співробітник “Нового Шляху”. І ця співпраця збігається майже із сорокаріччям часопису (у 1972 році 40-річчя тієї співпраці). Тож видання окремою книжкою “Їду до Аргентини” нехай буде скромною подякою Авторіві за цю співпрацю від наших читачів і Редакції “Нового Шляху”.

А. Д.-Добрянський

I.

ЧОМУ АРГЕНТИНА?

Я вирішив емігрувати. Так, так. Емігрувати.

З України я не емігрував. З України я з дружиною виїхав у 1919 році лише на три місяці з двома валізами, повними головно книжок як журналіст і дипломат, а дружина — як дактилографка Дипломатичної Місії на Мирову Конференцію. Це лише обставини так склалися, що я, замість повернутися в Україну, після майже трьохмісячного перебування у Відні та шести-місячного в Швейцарії, прожив в Італії 27 років політичним емігрантом.

Але все ж з України я не емігрував і, проживаючи в Італії ніколи не покидав надії повернутися додому, до Києва, звільненого від московської окупації.

Але тепер я вирішив емігрувати, — емігрувати з Італії, з Європи, де московські большевики, опинившись в таборі переможців, разом з Британією, Францією та ЗСА, поводитися занадто нахабно, полюючи на колишніх емігрантів та втікачів з СРСР.

Вже в Німеччині, коли після остаточної перемоги союзників, я з'явився в Кавбойрені до американської команди з проською допомогти мені повернутися до Риму, звідки мене, заарештувавши, вивезли як в'язня німецькі нацисти, два молодих старшини відповіли рішуче:

— Ви ж руский. Мусите повертатися до СРСР, додому.

Я запротестував:

— Я зовсім не руский. Я українець. Я виїхав з України в 1919 році, і в мене тепер нікого немає. Мій дім у Римі, де мене схопили німці, і куди я мушу вернутися, бо там залишилася моя дружина, що вже майже два роки не має від мене жадної вістки.

Молоді старшини не знали, що мені відповідати, а я наполягав:

— Так, так, я хочу додому, але мій дім у Римі. Я знаю, що тепер виїздять до Італії, з вашою допомогою, італійські полонені і я прошу вас допомогти мені виїхати разом з ними.

Але один із старшин все-таки сказав:

— Ми маємо наказ скеровувати совєтських громадян до повороту до ССРСР.

— Так, але я совєтським громадянином ніколи не був, мене німці забрали з Риму, де в мене залишилася дружина, і ви повинні допомогти мені, як недавньому німецькому в'язневі повернутися додому, звідки мене силоміць взято.

Старшини мовчки глянули один на одного, і потім один із них сказав: добре, ми вам зараз дамо спрямовання до табору італійських полонених. Мусите зараз же туди зголоситися, бо транспорт має відійти завтра або найпізніше позавтрьому. Якщо з цим транспортом не від'їдете, по за дальше ми не відповідаємо.

І в Італії, коли я вже повернувся до Риму і працював заступником Голови в Українському Допомоговому Комітеті мій давній приятель Моріс Монтабре, кореспондент паризького "Інтрансіжанті", що мав великі зв'язки в різних вищих урядових колах, сказав мені одного дня:

— Слухайте, Онацький, вам треба виїхати з Італії, бодай на деякий час. Я маю певні відомості, що московський уряд має домагатися від італійського уряду видачі йому усіх колишніх російських емігрантів та втікачів із ССРСР взамін на італійських полонених . . . Я знаю, що на тій листі емігрантів, що їх видачі Мос-

ква домагається, знаходиться і Ваше ім'я.

І в Римській Квестурі (Центральній Поліції) де мене добре знали, сказали мені, коли я звернувся до неї по Нансенівський Пашпорт і виїздної візу:

— Добре робите, що виїжджаєте. У нас тут тепер така неясна ситуація, що Вам краще виїхати, щоб не трапалося так як тоді, коли німці відібрали у нас частину в'язниці "Реджіна Челі" засадили туди вас, а ми нічого в тій справі не могли зарадити, коли ваша дружина звернулася до нас за допомогою . . . Потім, через деякий час зможете знову повернутися, але тепер краще виїхати.

Отже, я вирішив емігрувати.

Але — куди?

Як і всіх емігрантів мене вабили ЗСА і Канада своїм високим життєвим добробутом та можливостями влаштуватися на працю в українських установах. Я вже побував в Американському й Канадському Консулятах. Виявилися деякі труднощі, що до спонзорів та афідавідів, але я мав надію ці труднощі перебороти: аджеж не дурно я був довоглітнім — з 1931 р. — кореспондентом американської "Свободи" та канадського "Нового Шляху". Але одного вечора, на медієнічному сеансі, коли медієм увійшов у транс, і я запитав його, куди мені краще їхати він відповів: — Вас найбільше пестрбують в Аргентині.

Вже довший час я з дружиною належали в Римі до невеличкого гуртка італійських інтелектуалів, що гуртувалися навкруги психіатра д-ра Роберта Асаджіолі, відомого далеко поза межами Італії своїми дослідженнями й лекціями з психосинтези. Цей гурток, неважаючи на скептицизм самого д-ра Асаджіолі, пильно студіював вияви ясновидіння, що виявлялися в деяких медіюмів. Я з дружиною мали нагоду констатувати фантастичну правдивість деяких виявів того ясновидіння. Вже після мого повороту з німецького ув'язнення, моя дружина оповідала мені, що, не маючи від мене з часів схоплен-

ня мене німцями жадних вісток, звернулася до одного з тих медіумів, особистої її приятельки, з проською використати свій талант ясновидіння для виявлення моєї долі. Медіум, сконцентрувавшись, перше заявила: “не можу його знайти . . .”, але потім зараз же додала: “ні, ні! ось я його бачу. Його оточує море вогню, . . . але він йде, йде . . . щасливо виходить . . . з ним нічого не сталося . . .” За нашими пізнішими розрахунками, цей медіанічний сеанс відбувся саме тоді, коли я знаходився в бомбардованому американцями місті Регенсбурзі, де я справді був в морі жахливого вогню і де згоріла моя єдина валізка з єдиним примірником моєї книжки “Навкруги Ватикану”, що дійшла до мене з Праги до приходу до неї советських військ, які захопили там весь наклад цієї моєї книжки.

Другий цікавий приклад ясновидіння дала мені одна доти мені зовсім незнайома пані, яка, проїздом в Римі, знайшлася випадково в нашому гуртку і дала блискучі вияви свого незвичайного таланту. На моє прохання сказати щось і про моє майбутнє, вона сконцентрувавшись, відповіла: “бачу гори писаного паперу . . . так, гори паперу . . . але з того паперу не бачу для вас ніякого значного матеріального зиску . . .”

Були інші вияви незвичайного ясновидіння, що його давали зовсім безінтересовно деякі обдаровані ним люди. І ці вияви примушували мене ставитися до них псоважно. Тому, знайшовшись перед дилемою куди їхати, я звернувся до одного нам добре знайомого медіума, який і дав вищезазначену відповідь, що вирішила мій виїзд до Аргентини:

Треба їхати не туди, куди ваблять кращі умовини життя, а туди, де тебе потребують. Аргентина не була мені зовсім чужою: в рр. 1930-1931 я заповнював своїми статтями буенос-айреський тижневик “Україна”, а від 1934 року, тамтешній тижневик “Наш Клич”. Зміст обох цих тижневиків виявляв мені великий брак інтелектуальних сил, в наслідок чого там і хапалися за

мої статті. Мене там, без сумніву потребували.

До того ж, у нас тоді гостював М. Мушинський з дружиною, панею Валею, який, з доручення полк. А. Мельника і в порозумінні з товариством “Відродження”, яке прислало на подорож панства Мушинських 500 дол. мав їхати саме до Аргентини, щоб перебрати провід тамтешнього т-ва “Відродження”, що видавало “Наш Клич”. Мушинський теж наполегливо кликав мене їхати разом з ним. Там жде нас велика організаційна праця!

Але Мушинський мав виїхати з Неаполю вже першого квітня італійським кораблем Андреа Грітті, — йому т-во “Відродження” прислало належні папери на отримання віз, а в мене таких паперів не було і виявилось, що на аргентинські візи треба довго ждати. Та досвідчені люди, порадили мені взяти візу до Парагваю, що видає її без труднощів Парагвайський консулят, а до Аргентини тоді вже легко взяти проїздну візу. Мене зовсім не вабила перспектива опинитися в пралісах Парагваю, та ті досвідчені люди мене запевняли, що досить дістатися до Буенос Айресу з проїздною візою, а там вже справа залагодиться. Так воно і було.

II.

ВИЌЗД З НЕАПОЛЮ

Виїхав я з Неаполю 1 квітня 1947. Моя дружина Ніна проводила мене до корабля, але потім повернулася до Риму: мусіла перше зліквідувати свій пенсіон. Це не була легка справа. Могло пройти чимало місяців перше, ніж довершити цю справу. Я ж мусів поспішати. Преосв. Іван Бучко, Голова Українського Допомогового Комітету видав мені посвідчення, що я був його заступником в праці Комітету для Допомоги Втікачам з-під московського комуністичного рабства і доручав буенос-айреському Допомоговому Комітетові належно використати мій досвід і енергію в цій справі.

Розлука з дружиною відбулася без зайвих зворушливих сцен . . .

Проте не обійшлося без хвилювань: їх дали нам так звані “зайці”, цебто нелегальні пасажери, що за ними йшло на кораблі справжнє полювання. У цьому полюванні і нам прийшлося мимоволі брати участь не тільки як спостерегачі, а й покровителі гнаних і переслідуваних.

Вже безпосередньо після мого прибуття на корабель, з'явився коло мене Братко, утікач із Советської України, що приходив до мене в Римі просити позички на подорож до Неаполю для себе й для іншого такого ж втікача, як і він сам д-ра Ледомського. Я просив тоді Комітет позичити їм по тисячі лір, але вони дістали тільки по 300 лір і не мали по 250 дол. на квитки в III класі. Все ж вони наліялися якось дістатися на корабель, і спарвді Браткові пощастило: знайшовся якийсь

милосердний італієць, який виставив йому фальшивий квиток, поставив на ньому відповідну печатку, і Братко пройшов контролю на кораблі, залишивши в ній, як і всі ми жовтий квиток та паспорт. Після провірювання паспортів виявилось, розуміється, що посідач одного з них не фігурує в списках корабельних пасажирів, — звідси пошукування по всіх усядах.

Ледомський був менш щасливий і ми дуже довго бачили його на березі в марних спробах знайти шлях на корабель. Шлях знайшовся досить несподіваний: коли ми з Мушинським спостерігали навантажування багажу, що серед нього фігурували мої скрині з книжками, нараз побачили великий автомобіль, що баянсував і маневрував в повітрі, шукаючи найкращого способу спуститися поволі до трюму. Після того автомобіля пішли за ним мої скрині, і я дивився в глибокий колодязь, де робітники вовтузилися біля багажу, коли нараз почув голосний і суворий наказ:

— Гей там, іди-но сюди!

Піднісни голову я побачив на протилежній стороні широкого колодязю, де здолу йшла мотузяна драбина, людину, яка звивалася по драбині, щоб вилізти на тверде. Звідки вона там узялася, я спершу не зрозумів, але саме до неї звертався голосний наказ одного із корабельних старшин. Незабаром з'явилися поліційні агенти, і виявилось, що в трюмі була не одна людина, а дві, — друга переховувалася десь під автом. Їх забрали і повели. Після коротенької дискусії поліцаї забрали їх з корабля на суходіл, мабуть до в'язниці. Це були, як я потім довідався два хорвати, що захоувались були в тім великім авті, що занадто довго маневрувало у повітрі перед моїми скринями. Задовге маневрування і спричинилося до викриття їх. Ледомському пощастило більше ніж тим хорватам. З допомогою робітників-вантажників і він дістався на корабель в середині авта. Робітники в трюмі допомогли йому вилізти непомітно нагору і він прибіг до нас стра-

шенно поденервований. Він говорив, що в нього довго нічого не виходило, але помолився Богу і робітники пішли йому назустріч. В подяку і в заплату за їхню допомогу він запропонував їм свого плаща, єдине, що мав більш-менш цінне, але робітники звернули йому того плаща.

Перед самим відходом корабля один із комісарів переводив ще раз контролю ліжок і знайшов, що на ліжку Романищина (про нього пізніше), де саме тоді лежав Ледомський, було аж два кандидати, — але Мушинському і Романишинові вдалося так заморочити голову комісареві, що Ледомський успів перескочити через свого сусіда по ліжку, хорватського священника, і непомітно вислизнути по сходах нагору.

Був у нас ще й третій “заяць” — якийсь москаль Вольний.

Інших москалів на кораблі не було, і Вольний все тримався нашої української групи, до якої, крім Мушинського з дружиною, Братка й Ледомського, належали ще вищезгаданий Романишин та Мацьків, хлопці з Галицької Дивізії, що, після перемоги союзників опинилися в Італії, біля Ріміні, де з нею наш Допомоговий Комітет в Римі тримав постійний зв'язок, — ці два хлопці їхали цілком легально до своїх родичів в Аргентині, що й заплатили їм корабельні квитки.

Братко і Вольний попросили нас перед сніданком, коли укладалося листу нашого стола, записати і їх на нашу листу, — це було зв'язане з певним ризиком: ці листи по столах могли бути перевірювані, і таким чином Братка і Вольного могли відкрити. Ледомський натомість волів голодувати ніж себе чимсь видати, проте ми між собою мовчки погодилися передевати йому дещо з наших припасів, щоб його належно підтримати.

Вийшли ми в море після третьої години вночі.

Коли ми почули, що машина почала працювати, а потім заревів і пароплавний гудок, вирішили ми з Мушинським та Романишином вийти на поклад попро-

шатися з Італією, і то тим більше, що ніхто з нас ніяк не міг заснути.

Ніч була місячна, а береги Неаполітанської затоки, що поволі віддалялися, були внизані світляними цяпками, було дуже гарно, і ми довго провозжали очима це мереживо світла, де залишилося — бодай для мене — стільки приємно пережитого, стільки в постійній праці доконаного . . .

Прощай мій милий, дорогий, Неаполю! Не хочу пригадувати я тут всі твої приваби, але все ж не можу не згадати з жалем того Вищого Східнього Інституту, що видав 1937 року — рівно десять років тому — мою велику Українську Граматику для Італійців. Там же вчив я італійців української мови. Учні, правда, було не багато, і найкращий з них Нікольо Фаріна загинув таки в Україні, куди він був поїхав, як перекладач української мови при Італійському Корпусі, що непотрібно прийшов був на допомогу німцям. Мав Фаріна у своєму доробку вже друковані переклади українських новель на італійську мову. Була це справді мила, талановита людина, що залишила в моїй пам'яті найкращі спогади. Прощай Неаполю! Прощай Італіє, прощайте друзі італійці, ще живі і вже померлі, як Фаріна, Люїджі Сальвіні та інші!

III

“ІНТЕЛІДЖЕНС СЕРВІС”

Крім полювання на “зайців”, були ми свідками першого ж дня плавання в відкритому морі іншого полювання — англійської поліції на злочинців війни, яких шукали особливо серед численних хорватів, що їхали нашим кораблем. Патрулі червоних шапок блукали весь час на покладі, а тим часом кілька старшин, — два у військовому однострої і два чи три в цивільному, — допитували людей, яких викликали до корабельного салюну. Від часу до часу з’являвся в нашій великій залі, призначеній на 76 люду хтось із корабельної команди і вигукував прізвища людей, що з ними старшини “інтелідженс сервіс” хотіли розмовляти.

Я з Мушинським були на покладі, коли прибіг до нас Романишин і повідомив, що в нашій залі знаходиться капітан, який нас кличе. Ми зійшли вниз і зголосилися до капітана. Той попросив нас негайно піти до вітальні:

— Ідіть, будь ласка зараз же, а то ми сьогодні не будемо вечеряти.

На цьому пароплаві в усіх дверях такі високі пороги, (мабуть, щоб вода не заливала), що я з розгону зачепився за поріг коридору, який вів до вітальні, і — вже вдруге — зміряв свою довжину на підлозі.

Перед вітальнею прийшлося трохи підждати, бо там були ще наші попередники. Потім покликали й нас — Мушинського, Мацькова і мене. Перші два попали на цивільних, і їх дуже скоро відпустили; з Маць-

ковим не могли розмовитися ніякою мовою і, переконавшись, що він не хорват, швидко його відпустили. Мушинського теж довго не тримали, довідавшись, що він під час війни сидів у німецькому концтраку і взагалі до Балканів ніякого відношення не мав.

Інакше було зо мною.

Уніформований старшина, який мене допитував, зацікавився моєю особою, і то тим більше, що я досить вільно відповідав йому англійською мовою. Він дбайливо записував усі мої відповіді, склавши досить докладну мою біографію, в якій я нічого не ховав, бо не було до того жадної причини.

Питав він мене, де я був під час війни, що робив, пильно записав опис моїх переживань в німецьких в'язницях — в римській Реджіна Челі, в Берліні та в Оранієнбурзі. (Саксенгаузен). (Про них в моїй книзі “У Вавилонському Полоні”, Б. Айрес 1949)

— А чому вас німці заарештували? — запитав він — наскільки знаю українці співпрацювали з німцями і зустрічали їхні війська з квітами, а з Ваших слів виходить, ніби німці переслідували українців . . .

— Це правда, сказав я, українці справді спочатку зустрічали німецькі війська з квітами, надіючись, що вони визволять їх з важкого московського поневолення, в якому національний гніт єднався з жахливим економічним визиском. Проте німці дуже скоро виявили, що їм і не в думці визволяти український народ, а, навпаки, мають його винищувати, створюючи собі так званий “лебенсраум”, цебто життєвий простір. Тоді українці втворили в самообороні Українську Повстанську Армію, так звану УПА, що виписала на своїх прапорах боротьбу проти окупантів України, як Росії так і Німеччини. За кордонами ж України, українські націоналісти, і в тому числі я, почали інформувати світ про жахливі злочини, що їх робили німці і тому мене були в Римі схопили і вивезли до Німеччини. Малось на увазі винищити всю українську інтелігенцію, щоб

з рештки українського народу зробити безвідпорну масу рабів . . . Він усе це записав і запитав:

— А чому ви їдете до Буенос Айресу?

— Шукати собі праці, а крім того допомагати нашим українцям емігрувати з Європи . . .

Здивувався він.

— Певно, маю таке завдання. Ось моя візитівка з Риму, де визначено моє громадське становище, як журналіста і Заступника Голови Українського Допомогового Комітету.

— А чому ж українці хочуть емігрувати з Європи, замість повертатися додому в ССРСР?

— Бо вони не можуть стерпіти того національного поневолення й економічного визиску, в якому знайшлася Україна в наслідок окупації її москалям, чи, як ви їх називаєте, рускими.

— Що ж, ви думаєте залишитися в Буенос Айресі?

— Не знаю, залежить від обставин. Зрештою, моя дружина залишилася покищо в Римі, — тож можливо, що і я ще повернуся до Риму.

— А може ще повернетесь і в Україну? Настоював він.

— Певно, якщо вона відшукає знову свою державну самостійність. Виїхав я з неї в 1919 році, як член Дипломатичної Місії Української Самостійної Республіки, Української Демократичної Республіки, — підкреслив я.

— Ви були дипломатом . . . Можна запитати, в яких функціях?

— Секретарем Місії, а потім Заступником її Голови.

— В яких роках?

— В 1920-1922 рр.

Записав все це. Потім встав, простягаючи руку:

— Вибачте, — сказав, — що вас потурбував, але ми мусимо знати, хто їде цим кораблем . . .

— О, прошу, прошу: але мені ваше обличчя ніби

знайоме, сказав я. Чи не бували ви часом в Римі?

— О, я в Римі часто бував . . . Якщо ви бували в Міністерстві Комунікації . . .

— Ні, до Міністерства Комунікації я не мав жадного відношення.

— В такому разі . . . — він розвів руками, і ми попрощались.

На покладі ходив Мушинський, сильно поденерований. Як тільки він мене побачив, кинувся до мене: — Чому так довго? Були якісь труднощі?

— О ні, — заспокоїв його, — просто людина хотіла зазнайомитися як слід із нашими справами, а я не уникаю нагоди поговорити про них з чужинцями, особливо з тими, що нами чомусь цікавляться, та ще й на такі актуальні теми, як становище українців у вільному світі та їх відношення до тоталітарних держав.

Цікаво сконстатувати, що ще в квітні 1947 року представники англійської "Інтелідженс Сервіс" контролювали італійські кораблі.

IV

У ВІДКРИТОМУ МОРІ

Наш "Андреа Грітті" — великий торговельний корабель, що має лише кілька кают першої класи та дві величезні зали споряджені для пасажирів третьої класи, одна для жінок, а друга для чоловіків. Вони оточують отвори до трюму, куди спускають різний крам і багаж. Коли ми прийшли на корабель, наша зала була ще наповнена автами, що мали йти до трюму понад інший крам, і нам прийшлося ждати на покладі аж до самого вечора. Жінки були щасливіші, і змогли відразу піти до ліжка.

Коли нарешті все було належно спущене до трюму, отвір до нього застелили дошками, а на дошки поставили столи й лавки: так, в середині нашої спальні створено було нашу їдальню. Навкруги попід стінами були ліжка, що стояли в два ряди, — в два ряди, — не тільки вширш, а й угору. Я мав нижнє ліжко, але Романишин відступив мені своє горішнє. Саме цей нам обмін ліжками так запаморочив голову корабельного комісара, що Ледомський, якого він знайшов на ліжку Романишична, зміг щасливо порятуватися.

Постановили над нами і стелю, яку зовні прикрили ще й брезентом, щоб вода не проходила. Це накриття над залями створило велику піднесену терасу, — але тим часом, як на нашій терасі, розположеній на носі корабля, не можна було втриматися через сильний вітер і холод, жіноча тераса, захищена будівлями та помостами першої класи, і тому ці два дні була повна

народу. І ми теж, розіславши ковдри провалялися там майже весь час. Особливо багато там лежали Мушинські, що вже страшенно від сонця й вітру обсмалилися.

Комфорту в наших залях ніякого. Не було навіть на що повісити вбрання коли роздягалися на ніч. На щастя, наші ліжка знайшлися в закутку, де різні бантини й рури давали можливість вимудрувати якісь підвішала.

Їсти давали вистачально і навіть досить смачно. Готували її, розуміється як в італійців, на смаженій олії, і я її відчував.

На “зайців” вже більше не полювали, — однаково з ними не було б що робити, треба було везти їх далі. Довідався я від Ледомського, що на березі в Неаполі залишилося троє українців, що мали охоту теж проскочити зайцями, але не змогли, — між ними був і полтавець Михайленко: я його знав не тільки з Комітету, де він отримував допомогу, але й з того, що він регулярно відвідував щотижневі інформаційні збори по четвергах в нашому помешканні в Римі, де я інформував наших утікачів про події в світі та про різні українські справи, намагаючись піднести рівень їхньої національної свідомости, — в цьому мені іноді допомагав також і один із підсоветських утікачів Вал. Дм. Ревуцький, що по-мистецьки читав короткі твори наших краєвих письменників. Іноді влаштовували ми на цих четвергових зборах і маленькі концерти, на яких співали і грали теж втікачі — тенор київської опери Іван Шведів з дружиною Софією (сопрано), тенор з Галичини Р. Сасик в дуеті з харківчанкою Грабарівною, скрипалі харківчани Раїса і Борис Чумаченки, піяніст проф. Полевський та його талановита донька віольончелістка Зоя. Мимоволі пригадалися мені оті наші четверги, що понав рік гуртували в нашій хаті галицьких і наддніпрянських “переміщених осіб”.

Пригадуючи все це, я насолоджувався першим на-

шим гарним днем 5 квітня. Це була страсна субота. Італійські францискани в нашій залі правили Службу Божу і до мене долітав спів одного з них, що мав прегарний голос. Ще вчора ввечері вітер був такий сильний, що треба було чимало зусиль, щоб пройти від заду корабля, де ми звичайно пересиджували перші дні, на його ніс, де була наша спальня. Море, вкрите білими бранцями, виглядало дуже непривітно. Але сьогодні вранці, вже о шостій годині, сонце почало золотити еспанський беріг, який ми після двохденного безбережного водного простору, помітили були вчора після обіду. Коли хтось своєму сусідові, серед пасажирів вказав на нього, знявся такий рух, що, мабуть, бодай в мініятурі, нагадав той галас і рух, який знявся був серед моряків Колюмба, коли вони вперше почули магічний крик: "Земля, земля!".

Наші пасажирів за два дні подоржі на диво теж затужили за землею, за тим твердим суходолом, де кожний може безпечно ставити ногу, не побоюючись раптового збочення набік, наперед, чи назад . . .

О шостій годині почав зарисовуватися перед нами Гібральтар, збільшилася кількість мев, що незвичайно гарно літали, наче плавали на своїх великих крилах над кораблем, кидалися нараз стрімголов у воду і, ловлячи рибу та її споживаючи, коливалися на невеличких хвилях.

Вітер був ще свіжий, і мені навіть у теплому плащі не було дуже тепло, але, в порівнянні з вітром попередніх днів, видавався зефіром. Все, що мало в собі хоч крапельки туристичної цікавості, висипало на поміст щоб побачити на власні очі "Стовпи Геракла" — Гібральтарську скелю та протилежну Танжерську. Гібральтарська гора була біла, як належить білій Європі, протилежні африканські були чорні. Попід горами білили міста, видно було димок від кількох пароплавів. Посередині Гібральтарської гори було помітно дві величезні, злиті докупи цементові латки — ними

англіїці зробили гору неприступною твердиною. Наш пароплав почав сигналізувати прапорцями, — з берега, з боку від самої гори, відповіли світловими сигналами. Зміст їх залишився нам незрозумілим — бо ми ж морські профани.

Зрештою не сталося нічого незвичайного, — тільки хмарки мев з білосніжними черівцями кружляли навкруги нас, чаруючи око своїм легким летом.

Десять коло десятої години ми вийшли в відкритий океан. Вітер не збільшився, сонце все більше пригрівало, але корабель почав знову коливатися, — і то не тільки зпереду назад, як раніш, але й збоку набік. І мені, коли я писав на машинці було трохи дивно дивитися, як машанка ходила перед очима, — але зрештою, це мені нічим не перешкоджало. І на решту пасажирів, цей новий рід хитавки вже не так впливав, — хворих не було помітно, з наших тільки Валя Мушинська та почасти Мацьків почували себе трохи несвійсько.

Я, що до морської хвороби, витримав іспит блискуче і, якщо не трапиться буря витримаю переїзд якнайкраще.

Проте мушу визнати, що тільки їдучи цим кораблем, починаю усвідомлювати собі поважність морської подорожі.

Вчора коли купка пасажирів оточила молодого морського старшину і допитувалась у нього, коли вони приїдуть до Буенос Айресу, він відповів:

— Ми, моряки ніколи не відважуємося відповідати за такі довгі віддалі. Я міг вам учора сказати, і то з певним застереженням, що завтра рано ми будемо проходити біля Гібральтару; можу ще наважитися сказати, що можливо, в понеділок будемо у Ляс Пальмас, де буде наша перша зупинка, але про Буенос Айрес говорити, ми ніяк не можемо: це занадто далеко . . . Пароплав не поїзд.

— Але ж існує встановлений розклад часу . . . — перервав його один із слухачів . . .

— А чи ви вірите в Бога? — відповів йому запитом молодий старшина.

— Та . . . трохи вірю, — заплутуючись язиком, відповів збентежений пасажир.

— Так от . . . — завважив старшина, — а я у Бога сильно вірю. І всі ми, моряки, віримо, що Бог сильніший на морі, ніж на суходолі, — і ми тут всі пливемо так, як його воля . . . Бути тут занадто певним себе, могло б зашкодити.

— Але погода, здається, в цей сезон досить сприятлива? — вставив і я слово.

— Всяко буває . . . відповів старшина, ухиляючись від точної відповіді. — Зрештою, додав, не думайте, що я хочу сіяти серед вас паніку чи лякати вас, я тільки пояснюю, чому ми, моряки, ніколи не маємо такої сквалпности, такої нетерплячости скоріше приїхати, яку маєте ви, пасажирини . . . зрештою, з цілком зрозумілих причин. Вам хочеться якнайскорше доїхати до цілі, а ми до неї не спішимося, робимо своє діло, а як буде, так і буде . . .

— Аж дивно, — сказав я, — у такої молоді людини стільки філософського відношення до світу.

Він глянув на мене:

— На морі інакше не можна. Тут людина часто буває примушена ставати сама з собою на суд, — і в обличчі великої відповідальности й можливої смерті думати про велич Бога та нашу незначність . . .

Виявилось, що він мав родину десь коло Неаполю, але мав надію побачити її не раніше, як через рік, — бо хоч корабель і повертається часто до Неаполю, спляється там недовго, і нема можливости, за навалюю праці з'їздити додому.

Францискани, що вчора так гарно грали і співали в нашій залі, їдуть, як виявилось в розмові з ними, до Бразилії, на покликання архієпископа з Сан Паоло.

Це буде перша місія італійських францисканів у Бразилії, — досі там були тільки англійські, голландські та якісь, інші францискани, а італійських не було. Їде їх одинадцять ченців, і везуть з собою дві фісгармонії. Одну з них розпакували, і справили вчора прегарний концерт. Один із них, невеличкий на зріст має прегарний баритоновий тенор, на зразок, того що його мав колись Карузо. Голос його, коли він співає, попадає відразу в ту позицію (так зв. "маскеру"), що її так роспучливо шукають різні учні співу, — у нього ж вона від природи. Голос теплий, барвистий. Міг би зробити світову кар'єру, але коли я сказав про це його товаришам, а головне о. Юстинові, що має обличчя й аскетичний вигляд Саванароли, він відповів мені:

— О, серед наших братів є багато з такими гарними голосами!

Один з них грав, підбираючи на слух, без нот, супровід до співу, а інші співали прегарні церковні співи, що склав теж один із францисканів, що недавно вмер (казали мені його ім'я але воно вилетіло з вітром).

— Не знаю, чи буде вам присмна моя заввага, але коли дивлюсь на вас, пригадую чомусь портрет Саванароли. Певно, я не маю його тепер під рукою, але мені здається, що ви незвичайно схожі . . .

Але о. Юстин відповів мені, посміхаючись:

— Чому б це мало бути мені неприсмно? Саванарола вважається в нас за святого . . .

— Так, але ж є різниця, бо в вас проглядає стільки доброти й м'якості, тим часом, як Саванарола був ктіленням пристрасної, сказав би навіть, гвалтовної сили . . .

— Ах, так . . .

Мені здавалося, що моя заввага не видалася йому новою, ані несподіваною.

Коли, під вечір, вони всі одинадцяттеро, посідали на покладі і почали наспівувати впівголоса та бурмотіти молитви, до мене підійшов італійський спадун,

з яким ми вже були познайомилися (цебто розмовляли, не знаючи, хто з нас, як називається), і сказав, показуючи на ченців: — зрештою вони мають рацію! Погляньте які у них усіх янгольські обличчя. Співають про хліб насущний . . .

Я нічого не відповів, але в думці мені крутилося: — Їх життя збудоване на самовідреченні. В нашому житті тільки шляхом відмови і відречення можна досягнути щось стале. Без жертв ніщо не можливе. А чим свідоміша й послідовніша жертва, тим більші її осяги.

Справді в контакті з цими простими людьми відчуваємо у них таку незломну віру і такий душевний спокій та рівновагу, що їм такі, як спадун, не могли не заздрити.

Бо спадун, як видно з його нервового обличчя, був втіленням пристрасности й неспокоїної енергії, що гнала його з одного місця на друге, від одної групи пасажирів до другої: він постійно в русі, постійно з кимсь про щось гаряче дискутує . . .

Сьогодні вранці я познайомився з одним італійцем, який вішаючи на мотузку свою допіру вимиту білизну, просив англійською мовою вибачення у мене та Мацька, коли ми заглядали через борт на маленьких медуз, що пропливали.

— Ви англієць? — запитав я його, радий нагоді попрактикувати англійську мову.

— Ні, італієць. Але я довго був у полоні, в Індіях та Австралії і там навчився англійської мови. — А ви англієць? — запитав він мене в свою чергу.

— Ні, українець, — відповів я, усміхаючись.

— Українець? — здивувався мій співрозмовник. — А де ж ви вивчилися англійської мови? Були в Англії?

— Ні, навчився в Італії.

— В Італії? — Поспитав він, ніби не вірячи.

— Так, в Італії, студіючи.

— Так ви знаєте і по-італійськи?

— Певно, що знаю, і, коли хочете, можу говорити

з вами по-італійськи, — досі ж говорив по-англійськи, бо так ви перші почали . . .

І ми перейшли на італійську мову. Він оповів мені дуже багато про Австралію, де життя видається йому ідеальним, і він тільки й мріє про те, щоб туди повернутися. Їде тепер до Чілі, бо не було можливости дістатися тепер впрост із Італії до Австралії, але з Чілі, де він має родичів, уживе всіх заходів, щоб переїхати до Австралії:

— Там найпростіші селяни-хлібороби мають свої авта, прегарні доми з усім модерним комфортом; звичайні фармерські робітники мають окремі домики з лазницею, душем-дощиком, садком, городом. В таких домиках були оселили й нас, поневолених. Давали п'ять разів їсти. Та як їсти! Вранці — яйця з біфштеком, каша і ще там щось, не кажучи про першо-якісний хліб. Потім о десятій годині знову м'ясо та овочі. На обід знову чого тільки хочеш, і обов'язково солодкий пудінг. І так далі . . .

Видно було, що він захоплювався.

— Мені подобаються теж австралійські міста: вони всі за винятком двох-трьох торговельних вулиць в осередку міста, складаються все з одноповерхових домиків-котеджів, перед кожним підстрижений лужок, потім сад, город . . . Таке невеличке місто на 250,000 мешканців в Австралії займає просторінь яких 60,000 кв. кілометрів. Все міста-сади.

В суспільному відношенні теж — демократія в її найкрайшому пристосованні. Повна свобода слова і думки. Повна рівність прав. Тепер Австралія готується приймати нових поселенців. Досі не хотіла їх приймати, але небезпеки останньої війни примусили її визнати необхідність збільшення населення. Та австралійці не вважають можливим приймати людей, щоб вони залишалися беззахистними пролетарями та жили по якихось бараках. Кожний з нових поселенців повинен жити, як і всі інші австралійці. Тому тепер уряд

переводить плян побудови яких 200,000 домів для поселенців, і потім почне їх туди перевозити. Це вимагає часу, але коли буде зроблено, все перейде в найбільшому порядку і при загальному задоволенні.

На його думку, комуністи в Італії готують революцію, і як тільки аліянти вийдуть, почнуться рзрухи:

— Я радий, що не братиму в тому участі, бо не бачу в тому всьому ніякого сенсу.

Виявилось з його слів, що на цьому кораблі, крім наших трьох “зайців”, є ще 12 італійських, зокрема біженців з Венеції, що дісталися на корабель з допомогою моряків:

— Корабельне товариство зрештою числиться з фактом необхідної присутності певної кількості цих потасмних пасажирів, і тому не бере багато обслуги на борт, знаючи, що зможе потім обслуговувати потреби корабля потасмними пасажирами, що охоче працюватимуть, аби тільки дістатися на другий бік.

Мій співрозмовник скаржився, що італійські власті цілком непотрібно утрудюють виїзд за океан безробітних і приписував цю політику впливам комуністів, які хочуть тримати в Італії якнайбільше незадоволеного елементу, щоб використати його в революційних рзрухах.

V

ЛАТИНСЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ НА ОКЕАНІ

Цього року прийшлося мені святкувати латинський Великдень на пароплаві в відкритому океані. Не було в цьому святкуванні нічого традиційного — ні писанок, ані крашанок, ні розговин, ані навіть христосування. Занадто було незвичайне оточення і обстановка. А проте команда пароплава все ж захотіла чимсь відзначити Великдень цього квітня 1947 року: на сніданок ми отримали, замість щоденної досить несмачної кави (без молока!) не тільки шоколяду, а й до неї, крім звичайного хлібця, — до речі, дуже смачного, завжди свіжо спеченого — ще й по шматку солодкої паски, що її в Італії звать “панетоном”.

Потім була меса, яку відправили перше хорвати, що, в кількості 70 їдуть до Аргентини за кошт Міжурядової Комісії, — серед них є кілька священиків, а потім італійські францискани. О. Марцель, той співак, що я про нього вже згадував, проспівав дуже гарно “Аве Марія” Гуно, викликаючи справді побожний настрій надхненим співом чудової мелодії . . .

Месу правив монсиньор Лютор, що був представником Мадярщини при св. Престолі, а потім Головою Мадярського Допомогового Комітету, — він теж їхав до Аргентини.

На обід ми теж мали новину: передобідок із шинки та пресмачних маринованих огірків, а після — макаронів і м'яса з цвітною капустою, ще й по померанчі. Звичайно овочів нам не давали . . .

По обіді була натомість справжня несподіванка: о третій годині почали нас вправляти на випадок морської катастрофи. Перше був сигнал — потрійний гудок: всі мусіли хапати рятівні пояси та вбирати їх на себе, вишикувавшись на покладі. Потім, за пів години прийшло відкликання тривоги; ми поскидали не досить зручні й присмні тягарі з плеч і, я забрався в прохолодне місце на носі корабля вглиблюючись в студії практичної філософії індуських Йогів у викладі Рамашараки, що його мені дуже доручала Ніна. Аж тут з'явився один моряк, який, побачивши мене, запитав здивовано:

— А ви чому не берете участі у вправах? Виявилося, що на покладі знову позбирано пасажирів для продовження вправ. Цього разу нас порозбивали на групи: перша група, що складалася з безродинних чоловіків нашої залі, отримала наказ, у випадку небезпеки займати місця в великому човні ч. 1, що стояв якраз коло нашого виходу з залі, на підвищенні. Цей човен був досить великий і на ньому було написано, що він був розрахований на 58 душ; Мушинський же натомість мусів би бігти аж у самий кінець корабля, до жіночого відділу, щоб сідати до відповідного човна разом із жінкою.

Ця праця розподілу пасажирів по човнах тривала аж до вечера, і декого так налякала, що бідні люди не могли спати вночі, бо хитавка була сильна і ліжка схилилися то головою вниз, то ногами . . .

Ченці хрестилися, а деякі жінки плакали.

Отак ми відсвяткували Великдень на морі.

VI

ЛЯС ПАЛЬМАС

Після Великодньої Неділі прийшов понеділок, 7 квітня, а з ним і прегарна погода. Корабель біг все на південь, і вітер, що поки ми були в Середземному морі, дмухав зі всієї сили нам напроти, ніби хотів нас стримати, тепер від самого Гібральтару гнав нас наперед, але, хоч корабель і далі хитався ніхто вже на те не вважав. Чимало людей повбиралися вже зовсім по літньому. Мушинський вбрався в купальний костюм. Обличчя у нас усіх позасмалювалися до неможливого, жінки повимащувалися всякими кремами і обличчя блищать від усіх тих мастил . . .

Я ж натомість намагався продовжити перервані студії, але мусів признати, що обстановка тут для студій не дуже придатна. Що особливо відчувається в третій класі, це — відсутність крісел і взагалі всякого можливого стільця. Звичайно люди витягають на поклад ковдри, отримані від команди корабля на ліжка (дали також і по два простирала) і простиляють їх на дошках. Але, поперше, після довгого лежання, хоч би і на ковдрах, починають боліти клуби й боки від твердих дощок, а подруге, гамір та голосні розмови не дають можливості зосереджуватися і зробити щось поважне. Тому я вже на другий день почав шукати затишних куточків. Вставав я звичайно рано, коло шостої години і починав шукати спокійного місця — завдання тим трудніше, що тут моряки поливали всі поклади водою і сухого місця ніде не можна було знайти. Тепер же,

коли приходиться вже ховатися від сонця, щоб шкура остаточно не злізла з носа та інших видатних місць обличчя, справа зробилася ще труднішою. Та все ж в порівнянні з першими днями наша подорож почала набирати приємно-туристичного характеру. А мої намагання студіювати того дня, швидко розвіялися, бо пролетіла вістка, що в скорому часі буде у нас перша зупинка і вихід на тверду землю.

Раніше нам говорили, що дозволу виходити з корабля не буде, та нараз блискавкою пролетіло, що комісар корабля видає паспорти всім, хто хоче зійти на берег. Як це всіх схвилювало! Які там студії! Негайно сформувалася величезна черга і, стоячи в ній, я побачив Братка, що стояв коло мене, про щось інтенсивно думаючи.

— А ви тут чого? — запитав я.

— Та кажуть, треба паспорти вибирати . . . Не знаю що робити . . .

— Це не для вас. Забирайтеся звідси. Вибірання паспортів за бажанням тільки для тих, хто хоче вийти на берег, а вам, напевно, не дуже цього хочеться.

— Так, кажете, мені не треба? А я все думаю, як би його так зробити, щоб мені паспорта не брати . . . Зникайте!

І він зник.

Другого дня ранок був дуже похмурий. Я думав, що обов'язково піде дощ. Серед мряки ледве було видно гористі береги — ми підходили до Ляс Пальмас.

Ляс Пальмас — один із островів Канарського архіпелагу, що, як запевняє багато дослідників, залишився, як кульмінаційний пункт легендарної Атлантиди, що зникла в наслідок жажливої вулканічної катастрофи і була залита океаном, який і було названо Атлантийським. Вихідною точкою для всіх дослідів про Атлантиду служать два діалоги Платона — “Тімей” і “Критій”, — цей другий, на жаль, у цілості до нас не дійшов, — у яких єгипетські жреці оповідають Соло-

нові про війни давніх гелінів і єгиптян з атлантами, про розміри і лад Атлантської держави, про її чудову столицю, її царів, політичний устрій і нарешті про страшну катастрофу.

Довгий час учені кола просто відмахувалися від питання про Атлантиду, заявляючи, що Атлантська легенда це не більше, як філософічна вигадка Платона. Але поволі цей скептицизм, перед усе новими й новими несподіваними здобутками археологічної і геологічної науки мусів уступитися і в початках ХХ сторіччя атлантські студії, особливо у Франції, набрали поважного розміру. Сондаж атлантійського океану, який переводили ксраблі — американський Дольфін, німецький Газель та англійський Гідра — справді виявив на морському дні затоплене велике узгір'я з такими нерівностями ґрунту, горами та межигір'ями, які відповідно законам осаджування, не могли в такому вигляді зформуватися інакше, як на вільному повітрі. І наче на потвердження цих висновків, в один з пізніших зондажів Атлантійського океану, зонд витяг із глибини 3,000 метрів, де проходить під 47 ступенем північної широти підрядне пасмо гір, шматок лави, який зберігається тепер в паризькому музеї Гірничої Школи.

Свого часу я був дуже зацікавився загадковою Атлантидою, перестудіював чимало книжок про неї, зокрема французькою й італійською мовами, і в наслідках того у двох числах львівського ЛНВісника за 1925 рік з'явилася моя простора розвідка "Атлантида—фантазія постів, чи історичний факт"?

Була ще й інша причина, чому мене цікавили Канарські острови. Говорили, що саме тут, під час другої світової війни, знаходилася атлантська, цебто власне англо-американська цензура, яка контролювала всю літунську пошту з Італії до Америки. Одного дня, коли я вже знав про те, що мусів покинути Рим, листоноша приніс мені чотири величенькі пакунки тонісенського легкого паперу: це були всі мої кореспонденції

і матеріяли, що я протягом перших років війни до мого арешту німцями в вересні 1943 року слав регулярно що тижня до американської “Свободи”. Були там мої статті і докладна хроніка всього українського життя в Європі, зокрема за “Краківськими вістями”. Я дуже пильно все те складав, вважаючи своїм моральним обов’язком тримати заокеанських українців в курсі наших справ, бо знав, що ніхто інший при тодішньому стані речей не міг того робити. І от уся ця кропитка праця верталася тепер до мене ніким не використана, цілком марна. Я тоді не мав жадної охоти ті пакунки розгортати, переглядати і кинув їх у куток, де лежали річники часописів — “Діла”, “Нового часу”, паризького “Українського слова”, “Краківських вістей” та інші, що я їх не мав можливості везти з собою, марно надіючись — цілком марно! — знайти їх в українських організаціях Буенос Айресу.

Отже я кинув ці чотири пакунки тонісінького паперу на річники непотрібних більше часописів і там вони і залишилися. І тепер я їх дуже шкодую, як і річників часописів, що були б в Аргентині неоціненним скарбом.

Ще не встигли ми й поснідати, а вже почали пускати на берег. Пускали не питаючи документів, але я порадив нашим зайцям, — та й вони мали самі таку думку, — не сходити з пароплава.

Вибрались ми до міста таким гуртом: двоє Мушинських, Романишин, Мацьків і я.

Йшли ми вздовж довжелезного молу, що формував одну з сторін великої штучної затоки, так би мовити, зовнішньої бо була ще й друга, внутрішня, де видно було багато кораблів. Коли ми нарешті увійшли до міста, йдучи вздовж порепаних мурів, нас нараз оточила гурма хлопців, років 12-14. Вони скакали навкруги нас, мов ті мавпи, вигукували щось, пропонуючи показати місто, і витворювали таку карусель, що запаморочувала голову. Були вони досить обдерті,

чисто босаяцького вигляду. Найкраще було б від них звільнитися, давши їм дрібних грошей, — але таких ми не мали. Під кораблем ми змінляли чотири долари по 25 пезетів кожний і отримали два паперці по 50 пезетів. Отже дрібних не було. Міняйло казав нам, що офіційний курс був по 16 пез. за доляр, а чорна біржа по 26, — він, а потім і інші, пропонували нам по 25.

Раз ми були вже відогналися від напасливих хлопців, але за хвилину вони відновили свій напад, вибравши мене осередком уваги: скакали навкруги мене, хапали за руки, штовхали, і нараз я почув, що хтось потягнув щось з моєї зовнішньої кишені. Я схопився рукою: стилу було витягнуто на половину, а олівець в золотій оправі, дарунок М. Монтабре, що я з ним працював над Рамашаракою, — цей гарний олівець зник безслідно.

Хлопці помітили, що я усвідомив їх тактику, і відразу відстали. Що було з ними робити? Ми поставали коментуючи подію і вимінюючись з хлопцями, що сформували другу групу, відповідними запитам та погрозами. Хлопці ясно заперечували факт, що був проте більш, ніж очевидний. Проходжі робітники, теж зрозуміли, що сталося, сміялися і коментували й собі маленьку пригоду, похитуючи головами. Похитали й ми головами і пішли далі.

Метою нашої подорожі була пошта. Тут ми знайшли вже чимало людей нашого пароплаву. Треба було знову ставати в чергу. І от, стоячи в черзі, я помітив двох знайомих мені вже хлопців, що терлися коло пасажирів. Коли один з них наблизився вже занадто близько до задньої кишені одного з пасажирів, який навіть і не підозрівав, що проти нього готується замах, — я рукою, прийнявши найсуворіший вигляд, наказав хлопцеві відійти. Той негайно послухався. Потім пробував ще раз присунутися, але, спіймавши на собі мій погляд і зрозумівши, що я за ним слідкую,

вирішив відмовитися і пішов собі до виходу. Але коли ми вже покінчили свої справи і пішли собі до виходу, він не міг відмовити собі втіхи оскіритися на мене, а малога на зріст Романишина потяг рукою по голові, — від чого той не міг знайти вистачальних виразів здивування й обурення . . . Так, на колишній землі мугутніх і культурних атлантів ми відразу зустрілися з людською мізерією!

Накупивши марок, ми пішли оглядати місто. Бачили протилежний бік острова з гарною пляжею, і прегарним готелем над морем — будинок увесь був із дерев'яних сходів та балькончиків, дуже гарний і привабливий. Називався Кантерас. Не знати чи це ім'я власника, чи яка спеціальна назва.

Попапи ми нарешті й на одну з головних вулиць, всю обсажену невеличкими пальмами, що пересікала місто й острів з берега до берега. Недалеко звідти знайшли прегарну площу, засаджену квітами й деревами, були там і пальми,—і ми там закупили поштові картки з краєвидами Ляс Пальмас і, посідавши за столиками якоїсь каварні під розложистими деревами, почали розсилати свої “сердечні привіти” . . .

Романишин не зміг відмовити собі, а ми йому, втіхи покористуватися своїм фотографічним апаратом, який він віз в дарунок якійсь своїй молодій племінниці. Зняв він мене саме тоді, як чистильник черевиків, заходжувався коло моїх, надаючи їм давно забутого глянцу. За користування столиками треба було заплатити і Мушинський замовив для всіх по чарці анісівки, а я для себе чашку шоколяди. То була зрадлива шоколяда: зверху вкрита холодною плівкою, а під нею — ніби розпалена лява.

За писанням карток час пройшов так швидко, що ми сконстатували необхідність вертатися якнайшвидше до пароплаву; був наказ, щоб всі пасажери вернулися на південний обід.

По дорозі ми почали шукати за бананами, яких

чимало були винесли всілякі продавці під пароплав. але ми відклали їх купівлю до відвідин міста. Проте, всі наші зусилля знайти в місті банани були марні. Навіть і на головному ринку, — між іншим цілком модерному, гарному й чистому, — неможна було знайти бананів. Обіцяли нам, що вони будуть “завтра”!

Але ще й до корабля ми не дійшли, а тільки до воріт до порту, як побачили гурму покупців та кілька продавців помаранч і бананів. Я закупив цілий кошик разом із кошиком і заплатив за це 18 пезів. Наш поворот під пекучим сонцем був значно прикрашений, ми йшли весело і банани швидко зникли в наших зго-лоджених ротах.

Перед пароплавом знайшли ми вже цілий базар: були виставлені різні гарно вимережені хустки й шалі, помаранчі й банани, живі великі риби й ще більші живі, величезні раки — лянґости, що загрозово по-водили вусами. Бідолахи! Їх ніхто не лякався, і вони скінчили на кухні пасажирів першої кляси (певно не нашої!).

Були тут і величезні солом'яні брилі, які можна бачити в фільмах про Мексико, і невеличкі вовняні баскські берети. Всі мої товариші прогулянки, з почину Мушинського, купили собі по беретові, а Валя Мушинська — величезного бриля. На брилі зрештою пішла справжня мода: навіть наші францискани накупили собі цілу купу, і потім один із них, о. Петро, що був раніше професором географії, пропонував мені користуватися їхніми капелюхами в обороні від пекучого сонця . . . “І всім, чого ви могли потребувати . . .”

— У нас, — додав він, — є багато всіляких ліків, що можуть завжди придатися в подорожі. Будемо раді, якщо зможемо вам прислужитися, бо бачимо, що ви людина гарна . . .

Я подякував.

Францискани ставились до мене взагалі дуже добре. Кожного разу, як ми десь зустрічалися, вони привітно

мені всміхалися. Я, розуміється, відповідав тим самим. Зрештою, вже другого дня нашого перебування на пароплаві, о. Юстин зауважив:

— Ось людина, що завжди усміхнена. На це я йому відповів:

— Так, це ж св. Франциск Асизський заповів, що завжди треба бути радісним і веселим.

Він зо мною погодився.

VII

ЗНОВУ В БЕЗМЕЖНОМУ ОКЕАНІ

Ми відплили з Ляс Пальмас десь коло 15-ої години. Інших островів Канарського архіпелагу нам не прийшлося побачити. Ми знову в безмежному океані, і пройде ще багато часу, аж поки побачимо знову тверду землю. Океан нас могутньо колише, і я, сидячи в холодку за ваговозами, що їдуть разом з нами до Аргентини, слідкую очима за трьома невеличкими вітрильниками, що танцювали на хвилях, — в Середземному морі ми не бачили їх чомусь.

З дня на день відчуваємо себе все більше не емігрантами, а туристами. Особливо ж тепер, коли весь поклад всіявся величезними екзотичними брилями і коли ніхто вже й не згадує про морську хворобу, відчуваємо себе членами своєрідного світу, що безжурно живе сьогоднішнім сонцем і днем, не думаючи про ще такі далекі дні, коли ми знову будемо на суходолі і понесемо на собі відповідальні завдання громадян свого й чужого суспільства . . .

На другий день, коли я писав на покладі, почали виносити столи з їдальні, щоб дати нам вечерю на відкритому повітрі. Перед тим уранці попростягали над покладом намети, щоб боронити пасажирів від сонця. Стало відразу жити приємніше. Море майже гладке. Хитас ледве помітно, і корабель біжить як добрий кур'єрський поїзд. Пливемо впрост до Ріо де Жанейро і не будемо заїздити до Дакару в Африці.

Перенесення їдальні на поклад — прелюдія до Ріо де Жанейро, де вантажитимуть величезну кількість бананів, що мають заповнити всі місця, в тому й сере-

дину нашої залі, де раніше стояли столи. Спатимемо поміж бананами і будемо їсти їх до сходу.

Сьогодні, 8 квітня, вранці відбулася в комісара реєстрація всіх цих, що мають висісти в Ріо де Жанейро, а також всі ті, що їдуть до Аргентини, мусіли знову здавати свої пашпорти, які були отримали для висадки в Ляс Пальмас.

Цікаво відзначити, що, тим часом як при виході з корабля ніхто ніяких документів не питав, при повороті на корабель, всі пашпорти пильно перевіряли. Мушинський довго не міг знайти свого паса, і я завважив матросові, що стояв при контролі:

— Та ви ж його добре знаєте!

Але він відповів:

— Маю наказ перевірювати всі пашпорти і мушу наказ виконувати.

Коли б отже хто з зайців вийшов на берег, не зміг би повернутися. А залишитися на Канарських островах було б дуже сумно: ми всі отримали враження, що там панує мізерія, і що надії на будь-який заробіток були б дуже мінімальні. Не видно було там ані особливої промисловости, ані хліборобства чи садівництва, — простір був замалий. Гори, які можна було спостерігати, були голі, безлісні, і від колишніх канарків залишилися тільки незначна традиція в вигляді кілька кліток із одним канарком в кожній, що разом з іншим крамом продавали під пароплавом. Та не було ніякої гарантії, що то були справжні тубільні канарки, — в Римі здається можна було знайти далеко кращих представників цієї співучої породи, які тут залишилися мовчазні і ніби незадоволені . . .

Навкруги корабля простелилася морська пустеля, — не було видно не тільки ніяких інших кораблів, але й ніяка жива істота не приваблювала уваги. Не було навіть мев, що залишилися ззаду. Ті дві, що подорожували з нами з Італії, покинули нас в Гібралтарі. Та замість них, ми маємо одну ластівку та одну бру-

насту пташку, трохи більшу за горобця з задиркуватим дзьобом. Цей останній гість залетів до нас вчора, мабуть із Африки і сів, втомлений, біля мене. На жаль, до нього простяглося стільки рук, що він мусів зараз же відлетіти, — але сьогодні я знову бачив його біля себе: він подорожує з нами до Бразилії, бо до Африки йому вертатися вже задалеко.

Вчора бачили ми дві чи три летючих риби, — спершу їх приймали за ластівок, але викликало здивування, що ці ластівки поринали в воду. Сьогодні ми переконалися, що це були такі летючі риби.

Все ж таки, в порівнянні з часом і водним простором, — мимоволі дивуєшся тутешній бідності тваринного світу.

Вже тиждень як ми в морі. Цілковито не знаємо що твориться в світі. На Ляс Пальмас ми знайшли єдиний часопис, але то був спортовий часопис, що з нього багато не довідаєшся. На кораблі, правда, діє радіоприймач, але ми його не слухали.

Зате ввечері ми мали нагоду захоплюватися незвичайним видовищем: тисячі маленьких іскорок і великих ламп пропливали в воді біля пароплава. Море в цілому залишалось темним, майже чорним. Але на цьому темному тлі з тим більшою яскравістю вирізнялися живі вогники, що так нагадували мені світлячків Вілли Боргезе в Римі при кінці червня. Та поміж тими світлячками ніколи не траплялося таких велетнів, що їх тут було чимало. Особливо гарно було дивитися на море з керми корабля, де з-під неї вихоплювалася блискуча річка шумовиння, вся перерізана світляними зірками та кулями.

Море почало поволі втрачати свій пустельний вигляд: замість поодиноких летючих рибок, з'явилися їх цілі зграї. Але дельфіни нас покинули і після Середземного Моря ще ні разу не з'являлися. Тим часом вони — найвеселіший нарід моря і вдень було б цікаво слідувати за їх превередливими вибриками.

VIII.

НА РІВНИКУ

Нас сповістили, що завтра вночі ми будемо на рівнику. Духота помітно збільшилася. Щоб її перемогти, на поклад винесли, крім тих душів (їх у нас звуть “дощики”), що ми ними користувалися в умивальнях, ще два, і тепер на покладі від них завжди мокро. Багато пасажирів повдягали купелеві костюми і вже позасмалювалися як негри. Цим визначився особливо Мушинський.

Неважаючи на пекельну спеку команда корабля заходилася муштрувати нас на випадок морської небезпеки. Ми мусіли знову вдягати рятувні пояси і сідати в призначені нам човни, але сонце пекло так немилосердно, і ніякого сліду будь-якої небезпеки не було помітно, тому частина пасажирів, а в тому і я, воліла залишатися під наметом, хоч із рятувним приладом на шії. Його так зроблено, що він підтримує голову над водою, — тому власне його й “поясом” можна називати лише умовно, за традицією. Така наша постава дуже не сподобалася джурному старшині, і він висловив нам гіркі докори.

Але ми на докори не дуже вважали. Сонце било сторчма в наші голови: ми сконстатували, що наші тіла не давали тіні. Сонце в zenіті — значить ми на рівнику, або біля нього. А проте спека не така велика, як ми чекали. Правда вночі не спиться через духоту, але хіба ж і в Римі улітку не бували такі душні ночі!

Говорили мені раніше, що рівник впливає на серце

і що там у людей пухнуть від того ноги, але я такого зовсім не спостеріг і не бачив, щоб хтось брав якісь спеціальні ліки на скріплення серця. Хоч і мав нагоду спостерігати один випадок, що одні описували, як приклад впливу міцних напоїв у гарячому підсонні, а інші — як випадок чорної хвороби (епілепсії), що прокинулася під впливом тих напоїв. У всякому разі, це не було видовисько дуже приємне до спостерігання, і я, наквапившись на нього, коли йшов спати в наш трюм, — поспішився з нього знову на свіже повітря, тим часом як епілептик галасував, плакав, бився в руках людей, що його тримали. Приходили лікар і санітар. Выттрикнули йому заспокійливого ліку, — а що не допомгло, взяли його через деякий час до амбуляторії і там ще раз чогось заштрикнули. Я думав, що він залишиться в амбуляторії бодай на всю ніч і був здивований, коли побачив, що він, за яких дві години, повернувся назад. Спав він на підлозі на матраці, серед нашої спальні, — але більш не кричав і не бився.

Поза тим, ми не мали ніяких особливих випадків, що можна було б приписати екваторіяльній спеці, — всі ходять, хоч і змуджені, та все ж досить веселі і здорові.

На вечір переходу рівника всі почали з ініціативи чстирьох італійських спадунів, що їхали до Аргентини, готуватися до спеціального з цього приводу свята, з просторою програмою, мали бути танці, музика і різні виступи. Був заклик до пасажирів, щоб вони зголошувалися до активної участі у святі, я думав виступити з українськими піснями, але що свято мало бути головно бурлескного характеру, від цієї ідеї зрентою відмовився.

Після довгих днів неробства, весь корабель опанувала манія вчення, — всі ходили або сиділи з еспанською або португальською книжкою в руках. Сформувалися навіть групи для легшого опанування від-

повідної мови. І наші українці, що досі зовсім не думали про потребу вивчення мови країни, що до неї їхали, теж взялися, під проводом Валі Мушинської, за працю. Не знати тільки, на скільки часу вистачить у них завзяття . . .

В одинадцятій годині ввечері, 12 квітня, ми переїхали рівник і опинилися в південній півкулі. Вранці аж до самого обіду, небо було похмуре, і вітер такий свіжий,, що я сказав жартома нашому трюмному:

— Ваш капітан сильно помилився . . .

— Як так? — запитав той, здивований.

— Мав завести нас до рівника, а завіз до околиць північного бігуна . . .

— Наш капітан ніколи не помиляється, — відповів мені трюмний зовсім поважно.

По обіді розпогодилося, і хоч сонце й залишалося затьмарене, все ж небезпека бурі й дощу ніби минула. Море зробилося дзеркально гладким. З-під води ще здіймалися мовби якісь горби, але поверхня, трохи випучуючись, залишалася блискучо-гладкою і летючі рибки, вискочивши з-під води, залякані кораблем, ніби бігли по воді — залишаючи на ній глибокі борозни.

Перед вечерею був незвичайно гарний захід сонця, що винагородив нас за всі попередні: велика темна хмара повисла була на заході зовсім низько над морем, підносячись сторчка височенною горою та залишаючи між собою й морем тільки низький прохід.

— Для літаків, казав мені Ледомський, що був літуном, — такі хмари дуже небезпечні, — коли б літак попав в той прохід, хмара його б впрост приссала до себе . . .

Але за тим проходом, і трохи вбік від нього відкривалося казкове царство, де незвичайно ніжні прозорі хмарки вкривали вуалькою фантастичні краєвиди: були там чудесні зеленкувато-блакитні затоки, ото чені рожевими горами, що під ними ніби хтось розклав величезне багаття з розжевленого золота. Ніколи ще я не бачив такого чудового видовища, хоч і в Римі

бували прегарні заходи сонця: ні один маляр не був би в стані передати такого багатства барв, де головну гаму складало розжеврене золото, попелясте срібло та ніжна блакить. Ніколи я не бачив такої величезної хмари так низько над морем, і ніякий архітектор не зміг би собі уявити такого багатства форм, що творили відроги тієї хмари в казковому царстві небесних сталактитів та сталагмітів. І було також дивно, що це видовисько тривало так довго, — ніби було зачаровнане. Звичайно ми бачимо як швидко хмари відмінюють свої форми, як швидко то загораються, то гаснуть, тут уся сцена залишалася ніби сценарієм якогось небувалого театру, — можна було споглядати до схочу, і можна було б зафіксувати бодай в фотографічному апараті, коли б він міг передавати ту гру кольорів. Можна було б навіть зарисувати всі ті казкові красиви, — але між нами не було Айвазовського, ані навіть Азовського.

Корабель наш все біг наперед, — а на переді стояла перед нами друга грізна чорна хмара: весь обрій був застелений на чорно, — і в контрасті з казково чарівним красвидом хмари на заході, — хмара на південь від нас, куди біг корабель, хмара на рівнику, лякала своєю похмурою непроглядністю. Море було все гладке, як дзеркало, але на душі було тривожно, що ось-ось може злитися небо з морем і кинути проти нас жахливий шторм, або й смерч.

Підходив час вечері. Вона запізнювалася, бо багато корабельних сил пішло на виготовлення сцени для свята переходу рівника. Поздіймали навіть лямпки, що освітлювали наші столи під час вечері, — а темрява дуже швидко насовувалася.

Італійці, з звичайним їм темпераментом почали бити ложками по столах та по металевих мисках, з яких ми їмо в третій клясі, і скандувати: “лю-че, лю-че” (світла, світла), як колись — “ду-че, ду-че”.

Але це не помагало. Тим часом зірвався вітер і почав йти дощ, і в одну хвилину змочив столи, що

стояли з краю намету та почав забивати до середини, де ми сиділи. Пасажири почали сквапно евакуватися додола, до нашої колишньої їдальні-спальні. Враз все змобілізувалося. Через отвір, зроблений в стелі, що служив нам раніш для провітрювання нашої залі, поспускано столи й лави, і через яких двадцять хвилин, ми всі сиділи долі за столами. Над нашими головами знову наставлено щільні накриття, прикрито його брезентом, і ми були в захистку від екваторіяльного зливого дощу, що на щастя, не перетворився в бурю. Але в залі з кожною хвилиною робилося неможливо душно. Вдень було досить прохолодно, і багато пасажирів повдягали були піджаки чи маринарки, — тут почалося відворотне явище. Піт заливав обличчя, яке горіло від браку повітря. Всі почали звільнятися від зайвого вбрання, але це допомагало мало. А вечеря все не йшла. Звичайно ми вечеряємо о шостій, а цього дня повечеряли аж після сьомої. І обід і вечеря були святочні. На обід, в додаток, до аргентінського сухого вина, що нікому з нас особливо не смакувало, дали по півсклянки дуже доброго вермуту та шматок шоколадного пряника. На вечерю — додали померанчі та на стіл дали ціле фьяско доброго італійського кьянті.

Коли вечеря кінчилася, всі поспішилися чим дуж на гору, щоб дихнути свіжим повітрям. Дощ ще йшов, на покладі було мокро, — але повітря було свіже й чисте, — дихалося вільно й пожадливо. Галас італійців внизу був мене досить зіритував, — тут же був Божий спокій. ..

На кермі готувалися до свята: мали співати, танцювати, влаштовувати льотерію та купати цих, що вперше перепливали рівник. Та Юпітер позаздрив Нептунові і сам покупував охочих, — від часу до часу пильно кропив із неба, і програма не могла відбутися, так, як була плянована. Мене зрештою туди зовсім і раніш не тягло, і, поки було можливо, я сидів на пустельному носі, а потім пішов спати.

Проте спати не було можливо: було занадто душно.

Об одинадцятій^а годині вечора загула сирена: сповістили, що саме тоді ми переїздили рівник. Отже в'їздили до південної півкулі.

Переїзд через рівник сполучився зі святкуванням нашого українського Великодня.

На сніданні Валя Мушинська зробила несподіванку: застелила стола гарною мережаною українською скатертиною, поклала на неї тарілку з вареними курячими яйцями, які дістала тут на кораблі, та з солодкими яечками, які захопила з Риму, поклала на другу таріль бісквіти й сіль, а потім був ще й кошик, якого я купив свого часу в Ляс Пальмас з бананами: був він тепер знову повний яблуками, померанчами й бананами таки. Розговілися ми спільно спершу одним яйцем (розговілися, зовсім перед тим не постивши!), добре поснідали і проспівали на всі можливі мотиви 'Христос Воскресе!' а хорвати й італійські францискани побажали нам Веселих Свят. Після сніданку всі пішли на Службу Божу, яку правили хорватські священники на покладі першої кляси, — але то була, розуміється, тільки недільна Літургія, а не Великодня, бо хорватикатолики, і Великодню Службу відправили на латинський Великдень.

ІХ.

ШЛЯХОМ НА РІО ДЕ ЖАНЕЙРО

П'ятнадцятого квітня ми проплили біля острова св. Фернанда, дуже порізаного й скелястого, з чудернацькими контурами. Це був перший острів уже американської землі. Помітили ми на ньому маяки (один навіть ще за сонця почав давати світляні сигнали) та антени радієвої станції.

У зв'язку з наближенням до землі, збільшилося тваринне царство: крім летючих рибок, що частенько здіймалися на кілька центиметрів над гладесенькою водою й пролітали яких двісті метрів, наші хлопці бачили й велику акулу — першу — що не поспішаючись, проплила поруч нашого корабля, ліниво повертаючись на спину . . . А потім ми мали нагоду спостерігати велику зграю дельфінів, що вже здалека привабили до себе нашу увагу своїми швидкими рухами. Дельфіни дихають легенями і не можуть довго залишатися під водою, — тому вони звичайно плывуть близько під поверхнею води, і частенько з неї вискакують, щоб знову в неї поринути. Цього разу вони знайшлися просто біля корабля і, розгубившись, та не розуміючи, мабуть, що за потвора плила поруч із ними, вони кидалися в ристіч, то наближаючись, то віддаляючись від корабля, і я мав нагоду слідкувати за ними і під водою і над водою. Вони нагадували добре вгодованих підсвинків, що чомусь перетворилися в риб.

Захід сонця був знову прегарний, — гра світла й форм у хмарах була чарівна. А вночі ми мали вже нагоду споглядати небо південної півкулі. Воно далеко багатше від нашого, — бодай так мені здавалося.

В ньому так багато великих зірок, і в ньому стільки світла, що неважаючи на відсутність місяця, ми мали враження місячної ночі.

Серед наших емігрантів особливо Ледомський захоплювався астрономією, він її своєчасно студіював і працював в обсерваторії, але за фахом він геодезист. Взагалі цікава людина: читав він мені свої вірші, повні змісту і настрою, зовсім нешаблонні. На жаль, хоч мати його й була українка, полтавка, сам він — сто відсотковий росіянин . . .

Хоча море й далі залишилося спокійним, неспокій виявлявся на нашому пароплаві: вже кілька днів тому італійці з нашої кляси протестували проти того, що харчі, які нам дають, не відповідають ціні, яку вони заплатили (а що ж уже нам говорити? адже ж ми заплатили подвійно!) Зрештою почали складати телеграму до уряду й до дирекції Корабельної Компанії, оскаржуючи комісаріят корабля в невідповідному трактуванні пасажирів третьої кляси. Привід до цього дав один із комісарів, що ніби висловився про пасажирів III кляси, як про некультурних анальфабетів, що й не заслуговують кращого трактування. Ці слова переказала якась італійська журналістка, що сама їх чула в першій клясі. І — пішла буча!

Вибрано спеціальну делегацію, складену з одного францисканського священика й одного цивіля, щоб вона запросила комісара до нашого трюму і поставила йому формальний запит: чи правда, що він таке говорив.

Але комісар, знайшовшись серед нас, заперечив: він говорив про декого, особливо з жіночого трюму, а не загально про всіх. Щодо цієї меншости, то він і тепер може тільки повторити свої слова, що некультурність і бруд деяких із тих пасажирів переходять межі всього можливого.

Присутні мусіли признати йому рацію. Валя Мушкенська часто нам говорила, що бруд в їхньому трюмі

впрост огидливий.. Є такі жінки, що взагалі не миються, бо це їм “шкодить”. Тут же малі діти додають свого. Сморід і задуха.

Комісар визнав, що умовини їзди в третій класі не відповідають поняттям модерного комфорту й гігієни, але, зазначивши, що на інших кораблях, а особливо на французькій “Кампані”, справи з III класом стоять ще гірше, приобіцяв все таки вжити можливих заходів, щоб бодай туалети мали більш пристойний вигляд. На тому справа й закінчилась.

Ми мали приїхати до Ріо де Жанейро 17 квітня о год. 10-тій, але на кораблі щось зіпсувалось, і ми простояли цілу ніч у відкритому океані, і довідалися, що приїдемо тільки о 17 год. Це спізнення нам усім дуже не сподобалося. Ми вже були втомлені довгою подорожжю, і нам хотілося повернутися якнайскоріше до нормального життя. Ілюзії туризму давно розвіялися і ми знову почували себе справжніми емігрантами третьої класи: занадто мало комфорту на цьому вантажному кораблі, для пасажирів нашої класи зовсім не приладженому. На інших кораблях є якісь салони, де можна сидіти й читати чи писати, слухати музику, розмовляти. Тут — нічого! Внаслідок збігу обставин мали ми трохи музики в нашому трюмі, де з нами їхали італійські францискани, що везли з собою дві фісгармонії, — але це був тільки щасливий випадок, що нам був у великій пригоді.

Поза музикою францисканів другою месою потіхою були чудові сходи і заходи сонця, що завдячували свою красу постійній присутності хмар. Перед заходом сонця стояв я яких дві години, насолоджуючись казковими барвами й формами.

Вранці ж, хоч і вставав я до сходу сонця, не мав багато часу, щоб придивлятися красі неба, бо треба було поспішати митися, поки ще не повставала величезна маса моїх співдорожників. Це теж належало до нашого емігрантського “комфорту”...

Х.

РІО ДЕ ЖАНЕЙРО

Нарешті о 17 годині, 18 квітня ми приїхали до Ріо де Жанейро. Вже зранку зарисовувався перед нами бразилійський беріг. Після обіду ми підійшли до нього досить близько і могли спостерігати височенкі гори та перед ними смугу білого піску. Від Капо Фріо почавши, видно було за тією смугою постійний дим, ніби горіли куці, чи трава. Дехто пояснював, що за тією смугою були затоки, і там стояло багато пароплавів, що й димили. Видно, було їх там багато . . .

Години за дві до Ріо де Жанейро, береги почали набирати все більшої мальовничості, і зрештою набули справжньої краси. Щодалі, то більше чарував нас місцевий краєвид — гори, порослі лісом, або навіть і без нього, мали якийсь веселий характер, море прегарне, як біля Капри та Амальфи в Італії. Проте тваринний світ був далі бідний. Бачили ми кілька чайок (мев), що були явно споріднені з європейськими, але більшість з них були брунасті чи навіть чорні. Таких в Європі ми не бачили. До самого Ріо де Жанейро не бачили ми ніякого представника морських глибин.

Нашу увагу привабив дуже швидко величезний скелястий зуб, гора, що, ніби та ікла, стирчала самітно в небо, — це була, як нам сказали, характерна прикмета Ріо де Жанейрівської затоки. Загальний краєвид вражав своєю фантастичною різноманітністю. Я мусів признати, що слава Ріо де Жанейрівського порту, як

найкращого в світі, була оправдана. Входили ми в той порт поміж горами досить таки широкою брамою, що її сторожив цементовий форт. Він ледве підносився над водою, нагадуючи підводний човен. Видно було на ньому таку саму покрішку, що ми її бачимо в танках; при потребі вона, очевидно, підносилась і звідти вискакувала скорострільна гармата, або, щось подібне. На березі перед нами здіймався ліс хмаросягів — породження Америки. Він дуже добре допасовував до скелястих гір, що служили йому прегарним тлом.

Серед тих гір, окрім “зуба”, де видно було станцію фунікуляра, приваблювала увагу особливо стрімка і, як здавалося, найвища гора: там над страшною прірвою височіла величезна статуя Христа з розпростертими руками — здалеку ця статуя, мабуть, одна з найбільших у світі, видається величезним хрестом.

В порті ми не причалили відразу до берега, а стали на рейді. В небі кружляло багато літаків, було видно аеропорт, де проти сонця виблискувала сила літаків.

До нас негайно підплило кілька катерів з представниками бразилійської влади. Вони зараз же приступили до виконання відповідних формальностей: ті, що мали висідати в Бразилії, поставали в чергу, і почалася перевірка документів, що супроводилася ставленням печатки з дозволом на вихід на беріг. Кожний мусів переходити аж три інстанції, — причому найцікавіша була остання — там розглядали в збільшувальне скло відтиски пальців і примушували ще раз відбивати аж п'ять пальців. Висіло в Бразилії, як повідомляли на другий день часописи, 86 емігрантів. Висіли, на бажання єпископа, і всі францискани, що мали висідати в Сантос, — тільки о. Юстин залишився, щоб супроводити багаж, який був призначений з Неаполію до Сантоса.

Всі вони дуже мило зі мною попрощалися.

— До побачення — говорили вони мені міцно стискаючи руку.

— До побачення!—повторював і я,—але де? Хіба заїдете до Буенос Анйресу? Чи може ми ще всі повернемося до Італії.

— Хто зна, хто зна . . . Бог відає, а ми надіємося, сказав лисявий о. Петро. А всі інші приязно всміхалися і тиснули мені руку.

— Менє дуже тішить ця надія, — сказав і я, поприятельському з кожним прощаючись.

— Я довго слідкував за ними очима як вони в сандаліях на босу ногу, в рудому чернечому вбранні сходили на беріг.

Ми були заприятинилися не тільки тому, що нас єднала спільна любов до музики і співу, але й те, що я бував в Ассизі, де їх головний монастир і могила св. Франциска в прегарній двоповерховій базиліці з чудовими фресками Джотто, і що я добре знав “Гімн Сонцю” св. Франциска, де він обіймає великою братерською любов’ю все, що сотворив Господь. У нього ж там усі брати і сестри — брати сонце і вогонь і сестра вода. Тим більше братами були для св. Франциска усі люди.

Коли я, щоб уникнути можливих непорозумінь, зазначив у розмові з моїми новими приятелями францисканами, що я “нез’єдинений”, православний українець, то вони мені відповіли:

— Брат у Хресті.

Мене вабила їхня якась просвітлена життєрадісність та доброзичливість.

Ті, що не висідали в Бразилії, отримали ще день раніше свої паспорти, щоб мати можливість оглянути Ріо де Жанейро. Та, коли бразилійські власті прибули на пароплав, вони погодилися на те, щоб пасажери першої і другої кляси відвідали місто, але на третю клясу не погоджувалися, бо там мовляв, багато емігрантів, які могли б скористати з нагоди та залишитися нелегально в Бразилії. Пішли довгі переговори, і внаслідок їх пасажери третьої кляси аж о десятій годині

дістали дозвіл виходити на берег за особистою гарантією корабельного комісара. Треба було лише віддати назад свої паспорти, взамін за контрамарки, що з ними можна було виходити з корабля.

Мушинські, Мацьків і Романишин, зараз же захотіли скористати з того дозволу, щоб поглянути на Ріо де Жанейро вночі, — я ж почував себе занадто змученим, і волів лягати спати, залишаючи Ріо на пізніше. Наші “туристи” повернулися через годину цілковито захоплені красою міста.

Ніч, що прийшла потім, була комшарна, — не через духоту, якою нас раніш залякувано, — всі залякування персбільшені, — але через пекельний гамір, який робили аж три підойми-лебідки, що вивантажували авта та інший крам, із трюмів, де ми спали. Ні цієї ночі, ані наступної не було можливості заснути ані на хвилинку. От що значить їхати вантажним кораблем, де крам важливіший від пасажирів-емігрантів, вони мусять перед ним увесь час поступатися.

Лебідки ревли, робітники бразилійці, головно негри, нестерпно галасували, намагаючись перекричати рев лебідок, гуркіт важких ланцюгів та інші не менш приємні й гармонійні згуки. Іноді по покладу, що під ним ми спали, чи намагалися спати, били з такою силою, ніби хотіли його чимсь важким пробити, — щоб уявити собі наслідки такого биття, треба знати, що поклад — залізний.

Коли прийшов ранок, не було місця, де б можна було поснідати, бо не було місця для столів: все було заняте лебідками, колодами та ланцюгами до них, та роззявленими люками, з яких лебідки витягали авта, мішки і скрині. Виявилося знову або легковаження пасажирів або невміння організувати якісь можливі умови існування. Нарешті, поснідавши стоячки горнятком кави та однією булочкою, ми вирушили до міста.

Воно відразу нас очарувало своїми широкими, про-

сторими вулицями, своєю чистотою, багатством крамниць та мистецьким смаком архітектури. Авт тут так багато, що вони їдуть як в Нью Йорку в кілька рядів, і коли спиняються перед перехрестями вулиць, творять дуже гарну картину — всі авта білі гарні і багаті . . . Їдуть вони звичайно, по людському, не женуть. А головно, їдуть цілком безгучно і не допускають вільний вихід газу, що в Римі супроводилося особливо в ваговозах ніби гарматною стрілячиною і тільки іноді, дуже рідко, в міру потреби чув я, як те чи інше авто прикликало гудком увагу якогось замріяного пішоходця. Мотоциклів — цього жаху римських вулиць тут ми не бачили (і не чули!) Внаслідок цього — на вулицях не було того т. зв. “великоміського” галасу та гуркоту, що отруюють існування нервовим людям у Римі та інших італійських містах.

Вражала тут незвична для нас величезна кількість негрів і негритянок всіх відтінків темної шкіри, від цілковито чорної до шоколядної з більшою чи меншою домішкою молока. Цей негритянський елемент постачає велику кількість прихильників комуністичної партії: два негри, що працювали при вивантажуванні нашого корабля, коли довідалися, що Ледомський руский, радісно його вітали, стискали йому руки і повідомили його, щоб зробити йому приємність, що в цьому самому порті стоїть тепер “русский” себто советський пароплав. Та Ледомський зовсім цим не був, очевидно, так захоплений, як вони того сподівалися . . .

Обійшовши чимало головних вулиць, намилувавшись віконними виставами крамниць та архитворами хмаросяжного будівництва, ми трохи посиділи в невеличкому гарному парку біля цікавого будинку Бразилійського Сенату і повернулися до пароплаву на обід.

По обіді ми знову пішли блукати. Насамперед ми сіли “по натхненню” в трамвай — бо знайти пляну Ріо де Жанейро не пощастило. Віз він нас яких три чверти години і вивіз аж у поле, по-між гори. По

дорозі ми не бачили нічого особливо цікавого. Був натомість цікавий сам трамвай, цілком відкритий як колишні римські чи пушчеводицький (біля Кисва) причепки до трамваю: люди входять з боку в відгороджені одна від другої лави, що містять по п'ять осіб. Таким чином ніхто нікого не штовхає і подорож відбувається дуже приємно без непотрібного напруження нервів, відчавлювання мозолів та дружніх стусанів у боки чи спину. Кондуктор не дає нікому квитків, а взявши гроші, дзвонить відповідну кількість разів шнуром, від чого біля возія реєструється відповідна сума. Цей спосіб був мені зовсім незнаний. Він свідчив про певне довір'я до кондуктора, бо той отримавши гроші, скажім за п'ять квитків, міг би потягнути за шнура тільки чотири рази, та мабуть, такого не трапляється, як що така система тримається.

Мої спроби знайти якийсь часопис в еспанській мові були всі марні. А коли я питав в каварні, де міг би дістати аргентинський чи який часопис в еспанській мові, то дістав відмовну відповідь, — виходило б, що тут еспанських часописів ніхто не читає. Факт дуже цікавий, коли прийняти під увагу, що вся середня та південна Америка, за винятком власне Бразилії, говорить і пише по-єспанськи. Тутешня португальська мова все ж помітно від єспанської й італійської відрізняється, — та нам щастило порозуміватися.

Після великих широких Ріо де Жанейрських люксових вулиць, що надто відрізнялися від знаних нами європейських своїми просторами й хмаросягами, і після гарних віл передмістя серед садів, вразив нас ще один незвичайний куточок цього справді казкового міста.

Коли ми звернули з широкої Ріо де Жанейрської вулиці на одну з бокових, нараз опинилися перед цілою дільницею крамниць з квітами, що була ніби одним величезним різнобарвним кущем. Але ще більша несподіванка чекала нас далі: це була сітка вузьких вулиць європейського зразку з багатючими крамни-

цями, що своїм багатством і красою нічим не поступалися перед найбагатшими крамницями головних широких вулиць. Що ж особливо в них вражало, то це повна відсутність візників, авт та всяких інших засобів транспорту: тут плив тільки густий елегантний безжурний натовп пішоходців. Усі ці вулиці були ніби один величезний сальон, або музей дорогоцінних виробів, а самі вулиці, були вибруковані гладкими плитами, часто навіть з мозаїкою, подібною до тих, що їх можна знайти в гарних італійських палацах, де ще нема паркету.

Були тут і дві каварні, але всі столики — а було їх не менше тисячки! — були заняті і ми не знайшли собі місця. Тут був мабуть цвіт Ріо де Жанейрського суспільства. Все виглядало тут дуже смачно і привально, але ми пішли собі далі.

Поблукавши цими прегарними вулицями ми знайшли нарешті молочарню, що їй подібною я не бачив ані в Римі, ні в Неаполі, ані в Відні: вона була теж заповнена елегантним натовпом, пили тут каву з молоком, але найбільше — і це нас дуже вразило! — саме молоко з півлітрових пляшок. Ми замовили собі каву з молоком, але потім нам так захотілось самого молока, що ми відмовилися від кави, і нам принесли молока з білим підсмаженим хлібом (тостом). Молоко було перщоклясне і здалося нам ніби небесним нектаром. Засмакував нам і “тост”.

Назагал, Ріо де Жанейро зробило на нас враження одної з найкращих і найбагатших столиць світу, а я ж бачив не тільки чарівний Рим, а й Париж, Берлін та Відень. Проте це наше враження мусіло бути дуже поверховним, бо ж ми бачили тільки пишній фасад цього міста, що за ним напевно, як то видно було головню в порті з негритянського робітництва, ховалося багато мізерії й бідноти, що породжували советофільські настрої. Навіть і ми, ставши лицем до лица з цим велетенським розквітом приватного капіталізму

з його неймовірними багатствами, уосібленими в тих казкових крамницях та величезних хмаросягах, що перед ними ми почували себе маленькими комашками, відчули з боєм всю убогість нашої емігрантської дійсності.

Повернувшись до пароплава, ми вже більше на берег не сходили, бо пароплав мав відійти ще цього вечора.

Я засів писати листи. Написав не тільки до Ніни, про свої враження з Ріо де Жанейро, але й до Українського Допомогового Комітету в Буенос Айресі, повідомляючи про наш незабарний приїзд і про необхідність подбати про долю "зайця" Братка. Про долю Ледомського й Вольного мали б, очевидно, подбати росіяни. Повідомив також, що я віз багато книжок і просив подбати, щоб не було великих труднощів із митницею . . .

Спати цієї ночі так і не прийшлося, бо пароплав відійшов з порту аж уранці, і всю ніч наладовував банани та інший крам.

XI.

САНТОС

Ми виїхали з Ріо де Жанейро, коли гори були вкриті рожевою мрякою. Статую Спасителя на горі ледве можна було помітити, і тим часом, як у величезному ріо-де-жанейрському порті вода була дзеркально гладка, як тільки ми виїхали в відкритий океан, почало нас досить хитати. Вітер помітно міцнішав. До вечора він перейшов мало не в бурю, — корабель наш хитало сильніше, ніж будь-коли за весь час нашої подорожі. Багато пасажирів почало знову хворіти на морську хворобу, і всі почували себе більш менш не по-свійському. У мене натомість розвинувся вовчий апетит і я спожив навіть чийсь чужу порцію, — і то з тим більшим задоволенням, що на вечерю була у нас пресмачна салата з зеленого перцю з синіми баклажанами. Всю ніч вітер і хитавка зростали, — та о першій ми ввійшли в природний канал, що провадить з океану в затишну затоку Сантоса.

Вночі ніхто не мав охоти вставати й придивлятися операціям причалу, — особливо в таку негоду. Проте я вийшов на хвилинку на поклад, та, крім низки ліхтарів вздовж довжелезної набережної, нічого не побачив. Нічний вигляд Сантоса не мав в собі нічого з того, що ми бачили в Ріо, де хмаросяги, накопичені по берегах великого озера, що сформувалося в круглій, наче б від кратера затоці, виблискували світлами, ніби Чумацький Шлях на небі. Тут — панувала темрява, яку порушували хіба тільки вищезгадані ліхтарі на набережній та світла численних пароплавів в затоці.

Вранці ми переконалися, що з пароплава майже непомітно Сантоса. Відсутність хмароссягів, таких характерних для Ріо, тут була майже абсолютна. Зате з другого боку затоки видно було зелені горби, що їх можна було б назвати й горами. Вони були дуже гарні, — бо бразилійська зелень має якусь особливу яскравість і свіжість, що радує зір.

Через затоку прокладали свою путь численні судна, — між якими чималу роль відігравали баржі, завантажені зеленими ще бананами. З-за гір знявся літак, і тим виявив присутність там аеропорту. Взагалі кількість літаків у Бразилії звертає на себе увагу, — майже що-хвилини то той то другий перелітає над головою, і в Ріо трудно було знайти момент, коли б над затокою не летів би бодай один літак. Тут їх було менше, — але й тут їх було то видно, то чути.

Завдяки тому, що корабель приплив до Сантоса дуже пізно вночі, і погода була невідповідна, — вивантажування та навантажування корабля розпочато тільки о сьомій годині вранці, і ми могли спокійно спати.

Вранці, Мушинські, Мацьків, Романишин і я вийшли до міста. Бразилійські старшини, що сиділи при контролі, відібрали в нас паси, як і в Ріо, і дали замість них контрамарки.

Перше враження від Сантоса, особливо після Ріо було жахливе: вулиці дуже брудні, бідні, з обдертими людьми, переважно чорної чи брунатної цери. Це враження поволі покрацало, як ми опинилися досить далеко від порту на одній з головних площ міста, де знаходиться прегарний собор, із величезною банею і дуже приємною атмосферою в середині. Натрапили ми на нього, шукаючи пошту, що знаходилася в сусідній вулиці, звідки ми вислали декілька листів. Пошта тут дорога, як, зрештою і все інше, за винятком бананів, що ми їх купували за два крузейри дюжину, тим часом, як голівка часнику коштує один крузейр. Часник і помідори, як ми пізніше довідалися, коштують тут осо-

бливо дорого: їх привозять із Чілі й Аргентини. Щодо цибулі, то вона тут дешева.

Біля пошти знаходиться комерційний осередок Сантоса, — вулиця за поштою відзначається банками зі всього світу; бачив я там і американські, і англійські, і канадські, і навіть голляндські банки. Та поза цією вулицею, як ми на власному досвіді переконалися, марно було б шукати якогось банку.

Після пошти, ми пішли блукати далі й забрели до гори, де був колись фунікулер, — тепер він був зіпсований, та повз нього йшли на гору широкі сходи, що ними простувало чимало людей.

Пішли і ми. Дарма, що моросив дрібненький дощ.

Сходи від часу до часу переривалися і переходили в широку стежку. Все разом складалося на довжелезну Вія Кручес (Шлях на Голгофу) і з 14 станціями. На самій горі було Розп'яття, а трохи далі — церква Мадонни де Монсаррат.

Зійти на цю гору, та ще під пекучим сонцем тропіків, якого, на щастя, тоді не було, це таки справді не аби який побожний подвиг . . . Щоб улегшити цей побожний подвиг, в різних місцях цього голготного шляху знаходяться дерев'яні будки з напоями та овочами. І що людина вище цим шляхом підноситься, то ширші обрії перед нею відкриваються.

У найкращому місці на горі знаходиться станція мертвого фінікуляру, з рестораном і заскляною терасою, звідки відкривається справді чарівний красвид на затоку, що при вході поміж двома горами і в протилежному кінці звужується до великої річки, або каналу, оточеного мальовничими зеленими горами. Рослиність тут дуже буйна, справді тропічна.

Крім заскляної тераси, на даху станції знаходиться ще одна тераса, дуже реклямована по мурах та в буфеті ресторану: вхід до неї по крузейрові за особу.

З досвіду подорожі по Швейцарії в 1919 році я знав, що на тій горішній терасі ми нічого не побачили б

крім того, що вже бачили з нижньої задурно. Я пригадав собі, як ми були з Ніною в Лявтербруненталь перед Штавбенбахівським водоспадом, що падаючи з великої висоти, перетворюювався в водяний порошок, граючи в промінях сонця всіма барвами веселки. Було на що подивитися! Але перед нами була ще й загорода з написом: “Вхід — один франк”. Ми спокусилися, зайшли в загороду, заплатили по одному франку і побачили все те, що бачили поза загородою.

Я оповів цей мій досвід товаришам теперішньої подорожі, але чужий досвід мало коли кого переконус, — прийшлося викласти по крузейрі і — переконатися в правдивості давнього досвіду. На горі не було навіть лавки, де можна було б сісти, і дощ примусив нас дуже швидко покинути цю вишку.

Для моїх молодших співдорожників винагородою були два дзеркала вгнуте та вигнуте, вроблені в стіну — вони відбивали наші викривлені карикатурно постаті та обличчя. Кожна група відвідувачів спинялася тут перед ними і весело реготалася, розглядаючи свої карикатури.

Андреа Грітті простояв у Сантосі аж чотири дні, виладовуючи вино та наладовуючи банани. Банани забили наші трюми і поклади, — залишивши вільний тільки поклад на носі, потрібний для маневрів команди при причалах, та вузькі проходи для сполучення між різними частинами корабля.

Сантос — осередок торгівлі бананами. Вони тут ростуть по всіх усюдах. Ми їли їх до схочу (чи до несхочу). Банани тут дешеві, але все інше, без сумніву, дороге. Робітники, що наладовували корабель скаржилися, що заробітку не вистачає на життя. По селах ніби голод. Все це пояснюють англо-американським визиском. Інші кажуть, що промислова та економічна криза в Бразилії залежить від невивантажного транспорту. В Парані, де живуть в величезній більшості наші емігранти, життя дешеве, і продуктів там скільки

хочеш, але нема як перевезти їх до інших провінцій Бразилі. Загалом всі скаржилися на нелад і розгардіяш. Самі робітники, зрештою визнавали, що в Бразилії ніхто не хоче працювати, хоч працювати тут є над чим і біля чого. Францискани казали мені, що нижчі класи населення знаходяться тут в жалюгідному стані, бо ніхто про них не дбає. Тому панує аналіфabetизм, страшна забобонність та шириться комунізм. Щоб схарактеризувати духове занедбання країни, досить вказати, що в Ріо на 2 з половиною мільйони населення знаходиться тільки 200 священників. Тому й їхали сюди італійські францискани, щоб провадити місіонерську працю. Особливо занедбані негри, що їх тут сила-силенна, особливо в Сантосі . . .

Стоянка в Сантосі нас страшенно занудила. Чотири дні на таке місто таки забагато. Пасажирські пароплави спиняються тут тільки на півдня, але наш пароплав не пасажирський.

Блукаючи вулицями Сантоса, ми таки натрапили на гарні дільниці одно- та дво-поверхових віл, оточених маленькими садочками. Кожна віла була тут архітектурним шедевром в мініятурі, що на них варто було поглянути. Ці дільниці положені на ліво від порту, а посередині між ними бідна майже негритянська частина.

Нарешті 24 квітня ми відплили від Сантоса і мали ще нагоду споглядати на прегарні береги затоки, що ми їх не бачили при в'їзді, вночі, при бурхливій погоді. Ця затока менш ефектовна ніж Ріо-де-жанейрська, але все ж дуже гарна. Бог не заощадив краси бразилійським берегам!

Коли ввійшли в океан, море було ще досить спокійне, але погода скоро почала псуватися, — почався такий сильний вітер, що не було можливості залишатися на покладі. На щастя, я в Сантосі купив три кримінальні романи в еспанській мові і пролежав увесь день, їх читаючи, — це було поєднання приємного з

корисним! Завдяки знанню французької та особливо італійської мови розуміння еспаномовних книжок мені легко давалося, але говорити еспанською мовою . . . це була зовсім інша справа: саме завдяки звичці розмовляти італійською мовою, я ніяк не міг опанувати еспанську мову в розмові, виходив все якийсь італо-еспанський жаргон.

ХІІ

НАРЕШТІ ПРИЇХАЛИ !

В суботу, 26 квітня, о шостій годині вранці ми приїхали до Монтевідео, але до порту тієї уругвайської столиці нас пустили лише о 5 годині вечора — не було вільного місця. День був досить холодний і неприємний, бо нам нетерпеливилось . . . Аж увечері могли ми вийти на берег і поглянути на Монтевідео при вечірньому освітленні. В частині, що прилягає до порту це освітлення дуже вбоге і вся ця частина робить враження провінційного міста, а не столиці. Але, починаючи від площі Незалежності іде довжелезна дуже гарна авеніда з міріадами світлових реклям та ліхтарів, багатими крамницями, каварнями й цукорнями. Ця частина подібна до найліпших діляниць Ріо де Жанейро, — але тільки ця частина.

Виїхали ми з Монтевідео тільки о 7 вранці, 27 квітня, і приїхали до Буенос Айресу, столиці аргентинської республіки аж у вечері того ж дня.

Корабель вийшов зустріти величезний натовп, що в ньому переважали італійці. Трудно було б описати той ентузіазм, який виявлявся в галасі, вимахуванні капелюхами, хустками тощо.

І нас вітала численна група українців з місцевих національних організацій. Вони переказали нам, що вся українська національна колонія в Буенос Айресі виглядала нас з нетерпеливістю з самого ранку, і що в Товаристві “Відродження” приготовлено для нас вечерю й прийняття і що вони мають надію, що зможуть

зняти нас з пароплава ще того самого дня. Але ці надії виявилися марні. Вийшли ми з корабля тільки о четвертій год. по обіді у вівторок, бо ж ми не мали аргентинської візи.

Повезли нас до “Відродження” і там відбулася вечеря з численними промовами, що серед них не бракувало і теплих слів від колишніх “римлян”, що приїхали скоріше від нас, — це були т. зв. переміщені особи, що опинилися були в Італії і відвідували щочетвергові збори в нашій хаті в Римі. Наш багаж, а в тому і мої книжки ще рано у вівторок було перевезено до митної контори. Забрали в мене все крім портфелю, так що не мав ані в що перебратися, ані навіть поголитися.

На другий день мали ми надію дістати назад наші пашпорти а з тим і можливість вибрати наш багаж. Але й ці надії не справилися. Мусіли ми пройти ще різні митарства, заповнювати безконечні формуляри, віддати по чотири світлини, прикласти п'ять разів всі десять пальців, і нарешті довідатися, що, з огляду на свято першого травня, мусітимемо прийти по пашпорти аж другого травня.

Але зрештою все “добрим кінцем кінчилося”. З допомогою місцевого Українського Допомогового Комітету й представників наших національних організацій, головним чином Т-ва “Відродження”, змогли ми вибрати весь наш багаж і залишитись на стало в Аргентині замість їхати до Парагваю.

Розпочався новий період життя й праці.

Яке щастя для емігранта коли він опинившись на чужій землі, знаходить відразу своїх земляків і бодай частину своєї духової Батьківщини!

ДОЛЯ ІТАЛІЙСЬКИХ ВОЄННО-ПОЛОНЕНИХ В ССРСР

В репортажі “Іду до Аргентини” я згадав про те, що мій виїзд з Італії, де я прожив 28 років, до Аргентини був спричинений переговорами між Італією та ССРСР про обмін італійських воєнно-полонених на емігрантів з ССРСР, в списку яких опинився, як твердили авторитетні чинники, і я, хоч совєтським громадянином я ніколи не був.

Про ті переговори і про трагічну долю італійських воєнно-полонених оповів дуже докладно Джузеппе Граціні в італійському ілюстрованому тижневику “Епока” з 21. VII. 70 р.

З огляду на те, що розповідь п. Джузеппе Граціні доповнює мій репортаж і яскраво змальовує московську “гуманність” та дає жахливі автентичні описи життя і смерті цих нещасних полонених, що перебували також і в Україні, вважаю доцільним переказати її в скороченні і для українського читача, як документ часу.

Амбасадор Квароні, що провадив переговори з Москвою в справі воєнно-полонених, мій давній знайомий, що з ним ми часто зустрічалися перед світовою війною в італійському Міністерстві Закордонних Справ, обговорюючи українські справи. Про ці зустрічі я оповів в моїх “Записках журналіста”, досі неопублікованих.

Підчас другої світової війни Великобританія полонила 411,140 італійських військовиків. З них 3,117 померли в полоні, а 2,545 воліли не повертатися додому.

Всі інші були відіслані до Італії. Франція забрала в полон 68,267 італійських військовиків. З них 293 померли в полоні, 780 залишились у Франції. Всі інші повернулися додому.

ЗСА полонили 125,533 італійських військовиків. З них 160 померли в полоні. Всі інші повернулися до Італії.

У кожному випадку родини були поінформовані через Червоний Хрест.

Але те, що сталося з італійцями після розгрому італійського Корпусу біля Дону, залишилося тасмницею.

Після боїв у січні 1943 р. в італійському корпусі не дорахувалося 85,000 вояків. Що з ними сталося?

Між роками 1945 і 1957 ССРСР віддала Італії 10,000 полонених. А що ж з іншими 75,000?

Припускають, що з тих 85,000 вояків, відрізаних від загального фронту, 25,000 загинули в бою, не бажаючи здаватися в полон. 10,000 було репатрійовано. Залишається все ж значне число — 50,000.

Один старшина, що пережив ту трагедію, оповідав Дж. Граціні: “Ніхто не може собі уявити Голготу, яку пережили полонені, що дісталися в руки москалям. Ніхто не міг би припустити, що тисячі і тисячі людських істот можуть бути гнані вперед в снігу без їжі, позбавлені навіть взуття, босі. Коли хто з них падає знеможений, солдат убиває його з цілковитою байдужістю. Ніхто не може повірити, що тисячі людських істот залишаються цілими тижнями замкнені в заплombованих вагонах, живі перемішані з мертвими. Ніхто не хоче вірити в подібні речі . . . Але спробуйте прочитати, як ще знайдете, звіт генерала Мессе про загублених на російському фронті й ви побачите, що зовсім не перебільшено вважати, що з тих 50,000 полонених не залишилося в живих ані одного . . .”

Граціні знайшов цей звіт ген. Мессе, хоч і не була це легка справа, і був вражений цим документом, скла-

деним на підставі 5,000 посвідчень про жорстокості, вчинені москалями під час транспортування полонених і в концентраційних таборах, де вони мусли пережити жорстоке приниження і від того, що їх мучили також негідні італійці на службі московського комунізму. Пальміро Толіяті сповіщав з Московської радіо-висильні, що кінець італійської насмної армії в Росії визначатиме важливий етап на шляху до визволення і відродження Італії. А другий італійський комуніст Грієго проголошував з тієї ж радіо-висильні, що кожному німцеві, італійцеві, румуні, фінляндцеві, що знайшовся на советській території, зарезервовані одна куля і два метри землі. І цю обіцянку виконують дбайливо. В концентраційному таборі Криновая на 30,000 полонених протягом 25 днів вмирає 27,000. В Тамбові на 20,000 полонених за три місяці вмирає 19,000. В Мінчорінську за 60 днів на загальну кількість 7,000 полонених вмирає 6,520. В таборі ч. 58/С — 7,400 на 7,800. В таборі 171 на загальну кількість полонених 6,000 — вмирає 5,900. В Сурдал на загальну кількість полонених 2,800 — вмирає 2,600. В Оранкі на загальну кількість полонених 933 — вмирає 633. В концентраційних таборах панує такий голод, що, коли хто падає знесилений, його зараз же оточують часто докінчують, навіть не чекаючи його смерті і з'їдають.

“Ми мусли стерегти цих нещасних, — оповідав Граціні о. Брєві (легендарний капелян Альпійців, що повернувся до Італії після дванадцятирічного перебування в полоні), — ми повинні були боронити ті бідолашні тіла . . . А все ж я сам плакав від заздрости і пересердя, бачучи, як мої товариші їли людську печінку”.

Така ж трагедія, подібні звіти приходять і з інших таборів, поскільки вдається відбудувати жахливу дійсність згідно з оповіданнями цих, що все те пережили.

“Якщо Ви напишете про ці речі, сказав мені старшина, то комуністична преса обвинуватить Вас, що Ви

вигадали ганебні наклепи. Але та ж преса повинна б сказати, в якій іншій країні світу в часи миру могло бути винищено без всякого спротиву 5,000,000 так званих “кулаків” в роках між 1929 і 1933, і про це нічого не було ані в реакційній буржуазній пресі Заходу, ані не згадувалося в рапорті Хрущова на XX Конгресі в Москві. А 6,000,000 повбиваних або вивезених на заслання між роками 1917 і 1922? І інші мільйони мертвих при будові Біломорського Каналу? Цифри з шістьма нулями ніколи не робили враження в Росії, бо Росія велика . . .”

Треба, на жаль признати, що життя 80,000 людей занадто незначна річ в історії країни, яка звикла винищувати мільйони.

Що зробив у справі полонених італійських уряд? Дуже мало, кажуть з огірченням. Але в дійсності це твердження не зовсім об’єктивне.

“Лише той, хто знає що таке справді Росія, може зрозуміти дійсність, — сказав італійському журналістові президент Італійського Червоного Хреста амбасадор Квароні — Росія ніби друга планета. Русский (москаль С. О.) тип людини, зовсім відмінний від інших: комунізм ще більше підкреслив цю відмінність. Для нас існують моральні вартості, ясні і недоторкальні. Кожний з нас бачив, що мільйони інших людей у всьому світі шанують ці моральні вартості. В цих умовах трудно приписувати, що десь ці моральні вартості нічого не варті, але так воно є в Росії. Існує цілковита байдужість комунізму до людського болю. Це перше, що треба брати до уваги. Для прикладу, в грудні 1940 р. провідники комуністів визнали потрібним перенести всю промисловість Москви поза Урал, щоб вона не попала в руки німців. Протягом лише десяти днів, в надлюдському зусиллі всі заводи і фабрики були розібрані і навантажені на довгі поїзди. Машини, покриті грубими непромокальними полотнами мали подорожувати на відкритих платформах, а робітники в ва-

гонах для худоби, незручних, але бодай захищених від вітру. Але вже другого дня накриття для машин почало бракувати, а на третій день його вже зовсім не стало. Комуністичні провідники наказали перенести машини до вагонів для худоби а робітників перевести на платформи. Ця операція проте зробилася в багатьох випадках неможливою, бо великі машини не проходили через двері: тоді робітникам було наказано лягати на машини і захищати їх своїми тілами під час тієї подорожі з морозами до 40 степенів і з постійними сніговими завірюхами. Ясно, що люди вмирали сотками. Але це зовсім не було важливе. Коли я прибув до Москви в 1944 році, про цю подію ще досі оповідалося з гордістю: один високий урядовець партії пояснив мені про це як про цілком звичайну річ: в Росії тоді можна було заступити людей, але не машини . . .”

“До цього факту байдужости треба ще додати другий, також дуже важливий, основний: вроджений неймовірний розгардіяш советської бюрократії.

Тільки беручи до уваги ці два факти, можна зрозуміти, чому москалі ніколи не взнали і не намагалися знати точно, скільки їх загинуло підчас війни. — 20 мільйонів, 30 мільйонів? Це речі, що можуть цікавити людину Заходу, але не росіянина”.

Спротив Москви дати будь-які відомості про італійських воєнно-полонених можна було б пояснити, сказав до Граціні амбасадор Квароні, московською жорстокістю, але це не зовсім відповідає правді. Цей спротив залежить головно від двох вищезгаданих фактів — байдужости і розгардіяшу. Це річ не нова.

“Коли я, — продовжував Квароні — вперше прибув до Москви в 1925 році, ще доти продовжувалися розшуки тисяч австрійців, що зникли безслідно під час Першої світової війни, та ніхто про них нічого не довідався і вже не довідається . . .”

Тоді Граціні запитав амбасадора: “Чи можна ду-

мати, що ще досі знаходяться в Росії італійці, що зникли безслідно під час війни?

— В розгاردіяші тієї країни, відповів амбасадор, все можливе.

Коли б мені сказали, що ще існує концентраційний табор, де все йде далі так, ніби війна ще досі не закінчилася, то я не здивувався б.

Росіяни не розуміють нашої турботи, вони вважають її почуттям нижчої вартости. Але дуже добре розуміють, що решта світу їх критикує і це вражає їхню гордість. І тому реагують інтригами, брехнею, що цілком відповідають їхній психіці.

Цікаво зазначити з цього приводу, що всі заходи італійського уряду, починаючи з місії гр. Сфорці в 1944 р. і до місії Дель Бо в 1960 р. були перейняті турботою не вразити цієї гордості. Але однаково нічого не було досягнуто. Переговори почалися в Неаполі в лютому 1944 р. В травні були відновлені нормальні дипломатичні зв'язки між Італією і Росією: прибуває до Москви амбасадор Квароні, що відразу намагається дістати список італійських вояків, що опинилися в полоні. Советські власті відмовляють йому, заявляючи, що не дадуть ніякого списку, оскільки Італія досі затримує в себе советських громадян: справа йде всього про 29 осіб, — жінок, що з сентиментальних причин пішли з італійцями під час їхнього відступу, та осіб, що просили політичного притулку.

Потім прийшла друга відмова: італійські війська ніби заплямили себе різними злочинами. І нарешті третій варіант відмови: Італія ніби приєдналася до проголошення Німеччиною невизнання конвенцій Женеві. Претексти міняються, але правда залишається та сама: списків не можна отримати, бо їх просто немає, але Москва не хоче признатися, що їх не має.

Після невдачі місії Дель Бо досягнути будь-які відомості про італійських воєнно-полонених, в 1965 р. італійці роблять нову спробу: Голова Італійського Чер-

воного Хреста д-р Потенца їде до Москви, але його особиста інтервенція в Советському Червоному Хресті, до якого він звертається по допомогу, залишається без всяких наслідків. Московський уряд заявляє, що всіх італійських воєнно-полонених своєчасно репатріовано, і нікого з них в Росії вже немає . . .

Не будемо переказувати подробиць дальших безуспішних розшуків, у яких брав участь теперішній Президент Італійського Червоного Хреста амбасадор Квароні, бо вони нічого нового для вияснення московського "гуманізму" не додають.

Кінець

З М І С Т

	стор.
Вступне слово	5
Чому Аргентина	7
Виїзд з Неаполю	12
“Інтеліджене Сервіс”	16
У відкритому морі	20
Латинський Великдень на океані	29
Ляс Пальмас	31
Знову в безмежному океані	39
На Рівнику	42
Шляхом на Ріо де Жанейро	48
Ріо де Жанейро	51
Сантос	59
Нарешті приїхали!	65
Доля італійських воєнно-полонених в ССРСР	67